

Vilniaus karališkuosiuose apartamentuose propagandinė funkcija atliko peizažai, įrašyti į „pasaulio kraštovaizdžio“ ideologiją ir primenantys apie Vazų erdvinį valdymą. Tarp jų – ir vilniečių K. Melicho „Varšuvos panoramos“ atitikmuo. „Panoramą“ kaip kraitį išsivežė Ona Kotryna Konstancija Vazaitė. Nepagrįsta atrodo koncepcija drobėje pavaizduotą dailininko padėjėjo personažą sieti su Vladislavu Žygimantu Vaza. „Panorama“ patvirtina netolygų ir labai manieristinių autoriaus braižą. Stebina pagrindinis *concelto*: intervizualumo pavyzdys, taiklus metapaveikslo (metatapybos, metamimetizmo) sumanymas, drobėje įamžinto procesualumo paradoksas (optinė iliuzija), idėja, kilusi iš Nyderlandų tradicijos žaisti su žiūrovais – matome dailininką, kuris tapo mūsų stebimą paveikslą, taip pat topografinis ir žanrinis kūrinių realizmas. Temporalinis rebusas, paveikslas su humoristiniu elementu, jungiantis vedutos, „paveikslas paveiksle“ ir rafinuoto autoportreto tradiciją, kartu kūrė savotišką meninės kūrybos bei karaliaus ir Seimo miesto apoteozę. Tai karališkosios fundacijos propaganda, erdvinės valdžios manifestas. Mezgamas dialogas su žiūrovu, žvelgiančiu dailininkui per petį, meno iliuzijos tema. Persmelktas ankstyvojo baroko konceptualizmo, paremtas autotemine prasme, iliustruojantis naujų laikų menininkų imitacijos reiškinį, paveikslas atsiradimo procesą – tai vienas iš nedaugelio Varšuvos karališkosios pilies Kunstkameros likučių, unikalus Vazų humanistinės ir dvarų kultūros bei rafinuotos autoriaus ir fundatoriaus, ko gero, karaliaus Vladislavo, erudicijos liudijimas.

Vilniaus pilies skliautų tapyboje, panašiai kaip ir Šv. Kazimiero koplyčioje (čia paveikslas buvo istorinio ir religinio pobūdžio, išryškinta nežemiškoji intervencija), netrūko pirminio karaliaus Vladislavo propagandos motyvo, susijusio su 1632–1634 m. Smolensko kampanija, o visų pirma su 1634 m. kovo 1 d. tris valandas trukusia ištikimybės priesaikos ceremonija, literatūroje klaidingai vadinama kapituliacija. Nepaprastai įdomus kompozicijos elementas, žinomas iš trijų paveikslų „Vladislovas Vaza priima Mykolo Borisovičiaus Šeino ištikimybės priesaiką 1634 m. prie Smolensko“ replikų ir patvirtinantis kūrybinės praktikos buvimą Vazų dvare, yra antgamtinių jėgų ir alegorinių personažų dalyvavimas istorinėje scenoje. Viršutinėje partijoje pavaizduota grupė Romos dievų, skubančių pasveikinti sarmatų herojų – Vladislavą Vazą. Senį su geltona vėliava veda Minerva, laikanti vėliavą su Lietuvos herbu, ir sarmatų Marsas su Karūnos vėliava. Kiek žemiau karaliaus šlovę garsina dvi triūbas pučianti Viktorija (Fama), kontrastuojanti su pasmerktu, sužeistu ir krintančiu Okasio, simbolizuojančiu lakia

laimę ir Fortūnos ambivalentiškumą. Įdomu, kad Okasio čia parodomas kaip Maskvos Nešlovė. Prie karaliaus skuba Šlovės Genijus, laikantis valdžiai skirtą vainiką ir laurą – trokštamus apdovanojimus už dorybę. Visi trys kūrinių variantai sudaro unikalų Vladislavo Vazos istorinės tapybos pavyzdį – kūrybos, kurioje laisvai jungiama istorija ir mitologija, alegorija ir emblematika.

Karališkųjų apartamentų idėjinė programa buvo įkomponuota į didesnę visumą, kurią sudarė Jogailaičių ir Vazų giminės mauzoliejus, tai yra Šv. Kazimiero koplyčia, suprojektuota kaip glaudus idėjinis ir ceremoninis ryšys su Žemutine pilimi, viso pastatų komplekso ašis. Neatsižvelgiant į neaiškų Petro Dankerso (Peter Danckers de Rij) vaidmenį, antrojo Vazos valdymo laikais *sacellum regale* poreikius tenkino mažiausiai dar trys dailininkai. 1639 m. lapkričio 16 d. Bartolomejus Strobelis (Bartholomeus Strobel) gavo vadinamąjį laisvąjį laišką kaip savotišką užmokestį už savo veiklą Vilniuje. Dokumente karalius minėjo, kad jo kūrinių, sukurti „mūsų Karalystėje, ypač karališkojoje Šv. Kazimiero koplyčioje Vilniuje, kiekvienam, kas arčiau prieina, suteikia malonų grožio ir puošnumo, sklindančio iš jo tapytų darbų, pojūtį“.

1643 m., prieš pat atvykstant valdovui, Giacinto Dekalo (Giacinto Decallo) dvejus metus konservuotas B. Strobelio paveikslas, vaizduojantis šv. Kazimierą (nutapytas 1635 ir 1636 m. sandūroje Gdanske su mažiausiai dar viena drobe), buvo grąžintas į koplyčią. Netrukus buvo restauruotos ir keturios varinės skarodos, ant kurių nutapyti evangelistai. 1642–1643 m. buvo atliekami koplyčios, suprojektuotos kaip giminės mauzoliejus, baigiamieji atnaujinimo darbai. Juos prižiūrėjo pats valdovas Vladislovas Vaza: jam reguliariai buvo siunčiamos ataskaitos, medžiagų mėginiai ir eskizai. Vilniaus koplyčios puošyboje ryškų pėdsaką paliko menininkas Hiacintas Kampana (Giacinto Campana). Jis atliko kupolo tapybos ir auksakalystės darbus. Pagrindiniai tapybos darbai pradėti tik po 1640 metų. Netrukus menininką parėmė jo žemietis H. Dekalas, taip pat tapytojai Pranciškus ir Kazimieras.

Straipsnyje minimi šaltiniai dokumentuoja tai, kaip karalius prižiūrėjo savo fundacijose Vilniuje vykdomus darbus. Tai jis vertino akmenskaldžio darbą Šv. Kazimiero koplyčioje, rūpinosi savo fundacijų būkle ir jų restauravimu. Gausūs laišukai, sąskaitoje paminėtas Mikalojus Kiška ir tai, kad K. Melichas su dviem mokiniais ir vežiku siunčiami į Varšuvą, liudija, kad valdovas nuolat kontroliavo darbų eigą Vilniaus Žemutinėje pilyje. Vladislovas Vaza aktyviai dalyvavo kūrybiniame procese ir darė didelę įtaką meninės kultūros plėtrai.

Dr. Fernandas Viljasenjas Sebastianas (Fernando Villaseñor Sebastián)

Kantabrijos universitetas
Avda. de los Castros s/n, 39005 Santanderas, Ispanija
fernando.villaseñor@unican.es

Tyrimas atliktas įgyvendinant projektą „Vėlyvosios gotikos architektūra Kastilijoje: trajektorijos ir mainai“ (ref. HAR2011-25138)

PROTOKOLAS, PAPROČIAI IR CEREMONIALAS ISPANIJOS MONARCHIJOS KARALIŠKUOSIUOSE RŪMUOSE XV–XVI A.¹

I. KONTEKSTAS: ISPANIJA EUROPOJE. KAROLIO V VALDOS IR EUROPIETIŠKŲ MODELIŲ PERĖMIMAS FORMUOJANT DVARO PROTOKOLĄ

„Ispanijos katalikai karaliai savo valdose turi rūmų, pilių ir tvirtovių, vienus – kad pasipuikuotų savo didybe, kitus – kad pailsėtų, trečius – savo karalystėms ginti, ir visi jie liudija šeiminingo, miestų ir net karalystės autoritetą, nes yra patvirtintas dalykas, kad pastatai viską pagražina.“

Fr. Lorenzo de San Nicolis, *Arte y uso de Arquitectura*, Madrid, 1661, vol. 1, p. LXXIX

„Taigi, netikiu, kad Europoje būtų galima rasti ką panašaus, nes viskas taip prašmatnu, taip didinga, taip dailiai padaryta, kad nei tai regintysis pajėgia patikėti, kad jis – ne rojuje, nei aš pajėgiu tiksliai išdeštyti, kiek visko mačiau.“

Jerónimo Münzer, *Viaje por España y Portugal (1494–1495)*

Kalbėti apie karališkąjį ceremonialą Ispanijoje XV, XVI ir XVII a. sudėtinga dėl daugybės priežasčių: šalyje susiklosčiusios politinės, socialinės, kultūrinės ir meninės aplinkybės darė įtaką dvaro reprezentacijai, formai, pagal kurią buvo struktūruojami karalių rūmai, ir tam, kaip monarchas turėjo pasirodyti savo pavaldinių akivaizdoje. Tradiciniai [patalpų] naudojimo įpročiai buvo derinami su architektūros naujovėmis.

¹ Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto 2013 m. kovo 14 d. LDM Taikomosios dailės muziejuje įgyvendinant Europos valstybių valdovų rūmų pristatymo programą, pagrindu. Ispanijos Kantabrijos universiteto Santandere lektorius dr. Fernandas Viljasenjas Sebastianas (Fernando Villaseñor Sebastián) Lietuvoje lankėsi pakviestas Valdovų rūmų muziejaus Užsienio ryšių ir parodų skyriaus. Tai pirmas tarptautinis projektas, kurį Valdovų rūmų muziejus surengė su Ispanijos Karalystės ambasada Lietuvoje. Ispanijos karalių rezidencijų ir rūmų ceremonialo XV–XVI a. pristatyme dalyvavo Ispanijos Karalystės nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Migelis Ariasas Estevezas (Miguel Arias Estévez), Valdovų rūmų muziejaus direktorius dr. Vydas Dolinskas ir renginio organizatorė Valdovų rūmų muziejaus Užsienio ryšių ir parodų skyriaus vedėja Daiva Mitrulevičiūtė. Vieša paskaita ir kultūros vakaras suorganizuotas bendradarbiaujant su Ispanijos Karalystės ambasada Lietuvoje ir Lietuvos dailės muziejumi.

1. Katalikai karaliai, Salamankos universiteto Didžiųjų mokyklų pastato fasadas, fotografas Fernandas Viljasenjas Sebastianas

Reyes Católicos (The Catholic Monarchs), University of Salamanca, façade of the Great Schools building, photograph by Fernando Villaseñor Sebastián

Be šių pokyčių, negalima pamiršti ir vėlyvųjų viduramžių palikimo Iberijos pusiasalyje, visų pirma musulmonų, čia buvusių 800 metų, ir atkariavimo (rekonkistos) proceso, kuris baigėsi užėmus Granadą 1492 metais. Permainos tapo dar intensyvesnės, kai atvyko Karolis Austras, arba Habsburgas (Gentas, 1500 m. vasario 24 d., Justės vienuolynas (*Monasterio de Yuste*), 1558 m. rugsėjo 21 d.). Nuo 1516 m. jis tapo Ispanijos karaliumi ir pasivadino Karoliu I.

Tai buvo pirmas monarchas, kuris vienu metu valdė Kastilijos, Aragono ir Navaros karalystes, be to, tapo germaniškosios Šventosios Romos imperatoriumi kaip Karolis V (1520–1558) ir

2. Ticianas (Tiziano, apie 1485–1576), *Raitas Karolis V Miülberge*, 1548 m. MNPr
Tiziano (ca 1485–1576), *Mounted Charles V in Mühlberg*, 1548. MNPr

3. Sofonisba Angisola (Sofonisba Anguissola, apie 1532–1625), *Pilypas II*, 1565 m. MNPr
Sofonisba Anguissola (ca 1532–1625), *Philip II*, 1565. MNPr

buvo vadinamas Imperatoriumi, Imperatoriumi Karoliu arba Jo Imperatoriškąja Didenybe.

Karolis I buvo Joanos I Kastilietės (1504–1555) ir Pilypo I Gražiojo (1506) sūnus, taigi, iš tėvo pusės – imperatoriaus Maksimiliano I Austro, arba Habsburgo (1439–1519), ir Marijos Burgundės (1457–1482) vaikaitis, iš jų paveldėjo Nyderlandus, Austrijos žemes ir teisę į imperatoriaus sostą; iš motinos pusės – vadinamųjų katalikų karalių vaikaitis, iš jų paveldėjo Kastiliją, Navarą, Kanarų salas, Indijas², Neapolį, Siciliją ir Aragoną.

Su Karoliu I Ispanijoje prasidėjo Austrų, arba Habsburgų, dinastija. Ji valdė XVI–XVII amžiuje. Po Karolio I valdė Pilypas II (1556–1598), Pilypas III (1598–1621), Pilypas IV (1621–1665) ir Karolis II (1665–1700). Paskutinis Ispanijos Austras neturėjo palikuonių ir tai sukėlė Ispanijos ipėdinystės karą. Jis baigėsi 1713 m., kai buvo pasirašyta Utrechto sutartis. Su Pilypu V (1700–1746) prasidėjo Burbonų dinastija.

Ispanijos Karolis I (Vokietijoje – Karolis V) atliko svarbų vaidmenį Europos formavimosi procese tarp 1516 ir 1556 m., tačiau išlaikė ir ispanų karalių keliaujančiojo dvaro tradiciją. Tik jo sūnus Pilypas II 1561 m. Madridą pavertė pirmąja ispanų monarchijos sostine, iš ten jis ir valdė savo neaprepiamą imperiją.

² Istorinis Ispanijos karalystei priklausiusių žemių Centrinėje ir Pietų Amerikoje pavadinimas, atsiradęs klaidingai sutapatinus Kristupo Kolumbo (1451–1506) atrastus kraštus su Indija, vartotas iki pat XX a. vidurio (*vert. past.*)

Įkūrus nuolatinę dvaro būstinę, imta steigti vadinamąsias karališkąsias rezidencijas (isp. *Reales Sitios*). Jas sudaro grupė pastatų – daugiausia rūmai, pastatyti tarp 1550 ir 1850 metų.

Karališkųjų rezidencijų pagrindinė funkcija – pasitelkiant architektūrą parodyti karališkąją didybę per Madrido apylinkėse išsibarsčiusių rūmų, parkų, poilsio ir medžioklės pilaičių tinklą. Jų ištakos viduramžiuose, bet galutinai jos susiformavo valdant Pilypui II, o per tris kitus šimtmečius buvo padidintos, perstatytos ir patobulintos.

Ši pastatų grupė – geriausiai matoma architektūrinė monarchijos galios išraiška, atitinkanti moderniosioms monarchijoms būdingą karališkųjų rezidencijų sistemos modelį, kuris kyla iš Renesanso laikų Italijos ir tobulai išsiskleidžia Prancūzijoje bei Ispanijoje.

Prisidėjus keliems veiksniams, Ispanijoje šios architektūrinės monarchijos galios išraiškos formos sudarė tikrą **karališkųjų rezidencijų sistemą**. Aukščiausią tašką ji pasiekė jau XIX a., valdant Karoliui IV (1788–1808) ir Ferdinandui VII (1808–1833).

Dar reikėtų pridurti, kad 1548 m. rugpjūčio 15 d., po šešių mėnesių repetacijų, Pilypo – Ispanijos Karolio I ir Vokietijos Karolio V paveldėtojo – dvare buvo įvestas burgundiškasis ceremonias.

Princas buvo pirmasis Austrų dinastijos pirmagimis Ispanijoje, išauklėtas ir paruoštas [paveldėti sostą]. Karolis I dvejojo, pagal kurio dvaro etiketą auklėti sūnų: pagal Kastilijos, karalys-

4. Antonas van den Vaingerdė (Anton van den Wyngaerde, 1525–1571), *Madridas*, apie 1570 m. ÖNB
Anton van den Wyngaerde (1525–1571), *Madrid*, ca 1570. ÖNB

tės, kuri buvo laikoma plačių jo valdomų teritorijų flagmanu, ar pagal burgundiškąjį, pagal kurį buvo išauklėtas jis pats ir kurio laikėsi visą gyvenimą.

Nors nuo to laiko buvo įvestas burgundiškasis ceremonias, 1561 m. įsteigta nuolatinė būstinė Madride ir suformuota karališkųjų rezidencijų sistema, įdomu tai, kaip buvo sudaryti monarchijos rūmai prieš pat šį laikotarpį, kaip buvo naudojamos įvairios patalpos ir kokią įtaką tam darė ispanų-maurų tradicija.

II. ANKSTESNI MODELIAI. KELIAUJANTYSIS DVARAS

2.1. JONO I (1404–1454), HENRIKO IV (1454–1474) IR KATALIKŲ KARALIŲ (1474–1516) RŪMAI. JŲ PATALPŲ NAUDOJIMAS IR FUNKCIJOS

Vėlyvaisiais viduramžiais reikia atsižvelgti į vieną svarbų aspektą – tais laikais karaliaus dvaras, arba *palatium regio*, buvo keliaujantysis. Taip susiklostė, nes reikėjo kaitalioti vietą siekiant užtikrinti aprūpinimą, bet būta ir politinės naudos: karalius pabūdavo skirtingose karalystės vietose ir galėjo geriau parodyti savo galią.

Taip viduramžiais karaliai pamažu nustatė savo karališkųjų rezidencijų tipus: tvirtovės ir rūmai miestuose, kai kuriais atvejais kaimo dvarai, kambariai vienuolynuose ir viešnageš kilmingųjų namuose³. Nuo XIII a. atsirado komendanto pareigybė, jį karalius siųsdavo prižiūrėti savo tvirtovių ir miesto pilių, kai pats jose nebūdavo. Ši priemonė buvo labai svarbi, nes taip karalius užsitikrindavo, kad galės turėti pilių ir tvirtovių tinklą, leidžiantį jo dvarui ir toliau būti keliaujančiam⁴.

XIV ir XV a. svarbiausi pilių ir gynybinių statinių savininkai buvo šie: monarchija, karalystės miestų tarybos, kilmingieji savo valdose, kai kurie dvasininkai jiems priklausančiose žemėse ir, savaime suprantama, riterių ordinais.

³ Ladero Quesada M. A. „Los alcázares reales en la Baja Edad Media castellana: política y sociedad“, in: Castillo Oreja M. A. *Los Alcázares Reales. Vigencia de los modelos tradicionales en la arquitectura aúlica Cristiana*, Madrid, 2001, p. 11–35 (ypač p. 11).

⁴ *Ibid.*, p. 13.

5. Eskalonos pilis-rūmai, Toledas, fotografas Fernandas Viljasenoras Sebastianas
Castle-Palace of Escalona, Toledo, photograph by Fernando Villaseñor Sebastián

Kylant didžiūnams, Trastamarų dinastijos laikais, nuo XIV a. pabaigos, „naujieji kilmingieji“ taip pat pasistatė prabangių pilių ir rūmų (pastaruosius statė karaliui priklausančiuose miestuose), juos monarchas naudojo savo reikalams. Kai kurie jų buvo ypač reikšmingi. Tai Alvaro de Lunos (Ilvaro de Luna, apie 1388–1453) pilis-rūmai Eskalonoje, Pimentelių (Pimentel) – Benaventėje, Mendosų (Mendoza) – Mansanarese, Buitrage ir Gvadalacharoje, La Serdų (La Cerda) giminės – Kogojude, Velaskų (Velasco) – Burgose ar Gusmanų (Guzmān) – Sevilijoje ir Sanlukar de Baramedoje⁵.

Karaliui priklausančių pastatų – tiek įtvirtintų, tiek ir netipologija jau buvo nusistovėjusi, susiformavo skirtingi mo-

⁵ Cooper E. *Castillos señoriales en la Corona de Castilla*, Salamanca, 1991, t. 3; Ladero Quesada M. A. „Los alcázares reales“, p. 17.

6. Segovijos piliis, fotografas Fernandas Viljasenjoras Sebastianas
Segovia Castle, photograph by Fernando Villaseñor Sebastián

7. Infantado rūmai, Gvadachara, fotografas Fernandas Viljasenjoras Sebastianas
Palace of Infantado, Guadalupe, photograph by Fernando Villaseñor Sebastián

deliai: **miesto pilis**, išlikusi iš ankstyvųjų viduramžių ar Al Andalusos⁶ laikų, dažniausiai skirta karinei funkcijai atlikti; **neįtvirtinti miesto rūmai**, tačiau patogesni gyventi; **kaimo namai ir paviljonai** poilsiui, medžioklei ir pan., dažnai naudojami kaip antrosios rezidencijos šalia esančiųjų kuriame nors gretimame mieste – tai išlaikyta karališkųjų rezidencijų sistemoje naujaisiais laikais; **karališkieji kambariai vienuolynuose** ar jų priestatuose; **pilis ir gynybiniai statiniai** ant uolų, atliekantys karinę funkciją, paprastai nenaudojami kaip karaliaus būstinės.

6 Al Andalus vadinta Iberijos pusiasalio dalis, nuo 711 iki 1492 m. priklausiusi maurams (vert. past.).

8. Sevilijos karališkosios pilies Medžioklės kiemas. PN
Hunting courtyard of the Royal Castle of Seville. PN

Nors dvaras buvo keliaujantysis ir nuolatinės būstinės neturėjo, karališkųjų rezidencijų sistema, be abejonės, yra vienas savičiausių ir įdomiausių vėlyvųjų viduramžių ispanų architektūros bruožų. Jis kuo puikiau matyti ir naujaisiais laikais statytuose rūmuose⁷.

MIESTO PILIS

Pasibaigus pagrindiniam rekonkistos laikotarpiui, karaliaus Alfonso X (1221–1284) laikais, *palatium regio* netapo sėslus, tačiau vis dažniau buvo naudojamas tam tikruose pastatų kom-

7 Castillo Oreja M. A. *Los Alcázares Reales*, p. 9.

9. *Libro de la Montería* (liet. „Medžioklės knyga“). RB, ms. II-2015
Libro de la Montería (“The Book of Hunting”). RB, ms. II-2015

pleksuose: tai labiau tiko karaliams, visų pirma vykdomiems įstatymų leidybos ir administracines funkcijas.

Tam reikėjo turėti būstinę, tinkamą gyventi ilgą laiką. Beveik visi miestai tam pritaikė svarbias arba ne tokias svarbias pilies, daugelį jų nuo XIV a. imta remontuoti. Taip **Sevilijos karališkosios pily** tapo pirmaisiais nuolatiniais rūmais, atitinkančiais mūsų laikais šiam žodžiui teikiamą reikšmę. Be to, jau pats jų išdėstymas leidžia apibrėžti, kokias funkcijas atliko šios erdvės.

Sevilijoje jau stovėjęs Almohadų dinastijos laikų pastatas XIV–XV a. buvo daug kartų perstatytas. Labai svarbūs statybos darbai prasidėjo Petro I (1350–1366, 1367–1369) iniciatyva tarp 1353 ir 1364 metų. Iš pradžių buvo nugriauti beveik visi senieji pastatai – taip siekta pagerinti karaliaus gyvenimo sąlygas ir sukurti sceną, kurioje miestiečiams būtų demonstruojama karaliaus galia. Todėl Medžioklės kieme, arba portale, virš kelių eilių pakopų buvo pastatytas sostas – iš jo karalius Petras I rengė viešas audiencijas liaudžiai. [Pakyla] buvo padaryta iš akmenų, aukštų laiptų viršuje ant jos stovėjo iš akmens iškaltas sostas su

10. Kriauklių namai, Salamanka, fotografas Fernandas Viljasenjoras Sebastianas
Casa de las Conchas (House of Shells), Salamanca, photograph by Fernando Villaseñor Sebastián

11. Alhambra, Granada. PAG

stogu virš keturių kolonų; ši tribūna išsilaikė daug metų. Karalius Petras I pilies parke-sode taip pat pastatė savo biustą su imperatoriškais atributais – aukso diadema ant galvos⁸.

Tam tikrais atvejais, nors pilis jau egzistavo, karaliai apsistodavo didikų namuose. Pavyzdžiui, Leono karalystėje stovėjo Salamankos karališkoji pilis, bet Izabelė I (1474–1504) apsistodavo vadinamuosiuose Kriauklių arba Daktarų namuose⁹.

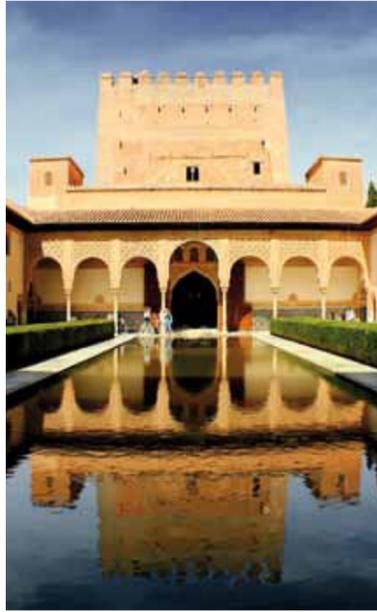
Kai atvykdavo į Burgosą, katalikai karaliai apsistodavo Raiščio namuose arba Velaskų – Kastilijos valdytojų – rūmuose, arba vienuolynuose, esančiuose netoli Mirafloresos Kartūzų, arba net Ventosiljos giminės namuose.

Be to, karališkųjų namų ir pilių „rūmų tinklą“ aplink Valjadolidą XV a. papildė tvirtovė La Mota prie Medinos del Kampo, taip pat Arevalo tvirtovė ir karališkieji namai šiame mieste, Madrigal de las Altas Toreso ir Medinos del Kampo tvirtovės¹⁰.

8 Ladero Quesada M. A. „Los alcázares reales“, p. 26.

9 *Ibid.*, p. 19–20.

10 *Ibid.*, p. 21.

12. Alhambros Mirtų kiemas, Granada. PAG
Alhambra, *Patio de los Arrayanes* (Court of the Myrtles), Granada. PAG

Pagrindinis karališkųjų būstinių kompleksas XV a. antroje pusėje buvo išsidėstęs abipus Gvadaramos kalnų. Segovija turėjo savo pilį – svarbiausią karalystės tvirtovę. Ją atnaujino ir naujų kambarių įrengė Henrikas IV. Ten kartais būdavo saugomas karališkasis lobynas. Jos komendantais, kaip ir kitais panašiais atvejais, buvo skiriami svarbūs karalystės politiniai veikėjai arba žmonės, įgiję didžiulį asmeninį karaliaus pasitikėjimą¹¹.

Segovijos pilyje buvo atlikti svarbūs statybos darbai, siekiant simboliškai išaukštinti karališkąją didybę ir institucijos tęstinumą. Didelė lėšų dalis skirta karališkiesiems kambariams, tiek išoriniams, tiek ir vidaus patalpose, pagerinti. Dar būdamas princas būsiamasis Henrikas IV 1452 m. liepė dekoruoti Ananasų menę. Kitos trys menės – Sosto, Raiščio ir Karalių – dekoruotos tarp 1456 ir 1458 metų. Visose jose dirbo maurų amatininkas Ksadelis Alkaldė (Xadel Alcalde)¹².

Karalių menę puošiančios skulptūros dingo per 1862 m. gaisrą, iki mūsų dienų išliko tik akvareliniai jų atvaizdai, piešti dailininko Chosės Avrialio (José Avrial, 1807–1891)¹³ 1844 metais. Tai buvo grupė skulptūrų, vaizduojančių Kastilijos karalius nuo Pelajaus (718–737) iki Henriko. Idėją inicijavo Alfonsas X, tačiau nežinia, kokiū mastu ji buvo įgyvendinta. Kronikose aprašomos 34 figūros, sėdinčios su skeptru ir Žemės rutulio simboliu rankose. Jos buvo išdrožtos iš medžio ir padengtos auksu, todėl atrode lyg padarytos iš gryno aukso. Bohemijos baronas De Rosmitalas

¹¹ *Ibid.*, p. 22.

¹² Martínez Burgos García P. „Enrique IV, Mecenasazgo y utopia en el siglo XV castellano“, in: *El Arte español en épocas de Transición*, IX Congreso Nacional CEHA, León, 29.IX–2.X.1992, Madrid, 1994, t. 1, p. 315–320 (ypač p. 317); Villaseñor Sebastián F. „Los artistas del rey: documentos iluminados para Enrique IV de Castilla (1454–1474)“, in: *Reales Sitios*, 169, 2006 (3), p. 1–15.

¹³ Tormo E. *Las viejas series icónicas de los reyes de España*, Madrid, 1917, cap. 1, p. 17–29; Sánchez Cantón F. J. „La serie de Retratos Regios del Salón del Alcázar segoviano“, in: *El correo Erudito*, II, 1940, p. 309–313; ir vėlesnis darbas, į kurį įtraukti liudijimai ir papildyta bibliografija: Collar de Cáceres F. „En torno al Libro de Retratos de los Reyes de Hernando de Ávila“, in: *Boletín del Museo del Prado*, IV, núm. 10, 1983, p. 7–35.

13. Alchaferijos rūmai, Saragosa. GA
Aljafería Palace, Zaragoza. GA

(Baron de Rosmithal) savo kronikoje „Kelionė po Ispaniją“ (*Viaje por España*), kurią užrašė jo palydovas Gabrielis Tecelis (Gabriel Tetzels), tvirtino: „Nemačiau Ispanijoje gražesnės pilies, nei tokios, kurioje būtų tiek turtų iš aukso, sidabro ir brangakmenių.“¹⁴

Toledo pilis buvo praradusi didelę dalį savo reikšmės, palyginti su turėta XII–XIII a., kai joje buvo karaliaus būstinė, tačiau savo karinę funkciją išlaikė. Taigi, kai pastatė San Chuano de los Rejeso pranciškonų vienuolyną, katalikai karaliai nusprendė, kad bus patogų jame įrengti karališkuosius kambarius. Arba apsisistodavo didikų namuose – sekė modeliu, kuris jau tapo įprastas kitais atvejais, tad viso labo sustiprino pilies karinį pobūdį.

Atkovojoys Granadą, 1492 m. atsirado galimybė užimti ir pradėti naudoti paskutinę iš didžiųjų Al Andalosus tradicijos pilių, Alhambra ir Generalifa, bei jų priestatus – tiek karinei funkcijai, tiek ir gyventi.

Jei žemėlapyje pažymėsime XV a. karališkųjų pilių ir būstinių mieste vietas, nesunkiai pastebėsime, kad svarbiausiųjų pasiskirstymas sutampa su pagrindine ašimi, apie kurią sukosi Kastilijos ekonominis gyvenimas ir būrėsi didelė dalis gyventojų – nuo Burgoso per Valjadolidą ir Medina del Kampą, Segoviją, Madridą bei Toledą iki Kordobos ir Sevilijos. Tai buvo Kastilijos Karūnos teritorijos, kur karaliai turėjo nuolat rodytis. Ir tuo pat metu kaip tik šie regionai pajėgė pakelti jo dvaro ir administracijos išlaidas¹⁵.

2.2. ISPANŲ-MAURŲ MODELIŲ ĮTAKA

Po beveik 800 trukusio musulmonų viešpatavimo didelę reikšmę karališkųjų rūmų struktūroje ir vėlyvųjų viduramžių ceremoniale turėjo arabų įtaka.

Skaitant viduramžių kronikas apie Kastilijos karalius ir svarbius dvaro veikėjus ar keliautojų po Ispaniją liudijimus iš XV–XVI a., vis nustebina dažnos pastabos apie mudecharišką¹⁶ atmosferą, vyravusią ispanų visuomenės gyvenime vėlyvaisiais viduramžiais. Žavėjimasis tuo, kas rytietiška ir kas buvo perimta per Al Andalosus kultūrą, skatino Kastilijos gyventojus dažnai mėgdžioti maurų papročius (drabužius, jomimo būdą), perimti kai kurias pramogas, pavyzdžiui, bulių koridą, o šventėse ir puotose netrūkdavo moriskų stiliaus¹⁷ muzikos ir šokių. Daug liudijimų patvirtina, kad šie ir kiti islamo nulemti papročiai buvo gyvenimo

¹⁴ Favie A. M. *Viaje por España*, Madrid, 1899, p. 66–67.

¹⁵ Ladero Quesada M. A. „Los alcázares reales“, p. 22.

¹⁶ Mudecharais vadinami musulmonai, likę gyventi krikščionių atkovotose buvusiose Al Andalosus žemėse (dab. Ispanijos ir Portugalijos teritorijos). Jie prisiekė ištikimybę krikščionių karaliams, bet neatsivertė į jų tikėjimą, kitaip nei krikščionybę priėmė moriskai ir musulmonai (*vert. past.*).

¹⁷ Žr. ankstesnę išnašą.

14. Sevilijos karališkosios pilies Gipso kiemas. PN
The Plaster Patio of the Royal Castle of Seville. PN

būdo, kurį užsieniečiai XV a. vadino Kastilijos mada arba ispaniškuoju papročiu, dalis¹⁸.

Be to, per kelis amžius ispanų-maurų kultūra karališkųjų būstinių architektūroje sugebėjo sukurti gausų prabangių struktūrų ir technikų repertuarą: paauskuotos ir dažytos kesoninės lubos iš drožinėto medžio, gipso drožiniai, stiklu inkrustuotos keraminės sienos. Tai toli gražu nebuvo prarasta rekonkistos laikais – priešingai, nugalėtojų menas ir kultūra dažniausiai tai asimiliavo, o krikščionių karaliai ir didikai tai perėmė su pastatais, užkariautais iš netikėlių, bet [naudojo] ir statydami naujus rūmus.

Šis fenomenas – dalis platesnio mudecharų meno konteksto, kuriam priklauso ir nuolat vykdoma šių tradicinių pastatų išsaugojimo politika, ir jų didinimo planai, šiems pastatams jau tapus Karūnos nuosavybe. Taip buvo siekiama juos pritaikyti prie naujų papročių, ceremonialo ir dvaro etiketo¹⁹.

Mudecharų menas išpopuliarėjo ir kastilų dvare, tapo vyrujančiu meno stiliumi. Prie to labai prisidėjo monarchija, nes karaliai, prie Karūnos prijungdami Al Andalosus miestus, visuomet perimdavo ir musulmonų valdovų pilis bei rūmus ir paversdavo juos savo būstinėmis, be to, kaip tik juos rinkosi pavyzdžiu ir savo pačių statiniams. Šį stilių mėgo monarchai Petras I ir Henrikas IV. Gyvybingas jis išsilaikė iki pat katalikų karalių ir net Karolio I.

Reikėtų bent trumpai aptarti, kaip vykstant šiam procesui buvo paveikti pastatai nuo XII iki XV a.:

- išsaugomi islamiški pastatai; pavyzdys – Alhambra ir kai kurie Almohadų rūmai Sevilijos pilyje;
- islamiški pastatai perstatomi ir pritaikomi (išlaikant ispanų-maurų tradiciją), pridedama naujų patalpų, tokių kaip Teisingumo menė ir Gipso kiemas Sevilijos pilyje, Katalikų karalių menė Saragosos Alchaferijos rūmuose, arba pristatomi visai nauji rūmai, kaip padarė Petras I Sevilijos pilies teritorijoje;

¹⁸ Pérez Higuera T. „Los Alcázares y palacios hispano-musulmanes: paradigmas constructivos de la arquitectura mudéjar castelana“, in: Castillo Oreja M. Á. *Los Alcázares Reales*, p. 37.

¹⁹ Castillo Oreja M. Á. *Los Alcázares Reales*, p. 9.

15. *Libro del Caballero Zifar* (liet. „Riterio Sifaro knyga“). BnF, ms. Espagnol 36
Libro del Caballero Zifar (“The Book of Zifar the Knight”). BnF, ms. Espagnol 36

- statiniai dar labiau pakeičiami, pabrėžiamas skirtumas tarp islamiškų ir naujų pastatų; tai matyti XVI a. rūmuose, kuriuos Karolis V prijungė prie Komareso kiemo Alhambroje;
- statomi nauji pastatai, kaip pavyzdžiu remiantis maurų prototipais; taip darė Henrikas IV Segovijos pilyje²⁰.

Taip pat nuosekliai, kaip ir ispanų-maurų architektūroje, mudecharų stiliaus rūmai pabrėžia kontrastą tarp visai nepapuoštos išorinės pusės ir vidines patalpas perpildančios turtų gausos. Vyravo [papatys] visiškai padengti sienas – keramika, plytelėmis ar frizais, dažytais apačioje ir dengtais gipso lipdiniais viršuje. Ši puošyba dar pratęsiama ir lubose iš paauskuoto ar dažyto medžio, puošto pynėmis ir mokerabų ananasais²¹. Šių menių sudaromą prabangos ir pertekliaus išpūdį nuolat mini kastilų dvare lankęsi pasiuntiniai ir keliautojai, tačiau jų aprašymai labiau primena literatūrinės išmonės nei realius liudijimus.

Kai 1465 m. baronas De Rosmitalas lankėsi Segovijos pilyje, jis žavėjosi „didžiausios elegancijos rūmais, puoštais auksu, sidabru ir žydra spalva, kurią čia vadina *azul*, ir alebastro grindimis“. Be garsiosios Karalių menės, kurioje stovi „gryno aukso“ Kastilijos ir Leono monarchų statulos, „perėjau kitas penkias išpuoštas menes ir kambarius iš alebastro ir gryno aukso <...>, tarp jų ir tą, kuris naudojamas kaip karaliaus miegamasis, o jo skliautai yra iš drožinėto medžio, spindinčio auksu, o guolio paklodės austos auksu, kaip ir jas dengiantis užtiesalas.“

Iš įvairių dekoratyvinių elementų didžiausią nuostabą ir susižavėjimą, žinoma, sukeldavo medžio lubos – jos buvo giriamos tiek už paauksavimą ir spalvas, tiek ir už turtingą pynių puošybą.

Todėl nenuostabu, kad mudecharų stiliaus lubų išsaugojimas ir restauravimas – vienas darbų, dažniausiai minimų karališkųjų rūmų išlaikymo sąskaitose katalikų karalių ir Karolio V laikais. Be to, atnaujinant jų prabangią išorę buvo galima atnaujinti ir dinastijų emblemas – jos būdavo dažnai „perrengiamos“ vadina-

²⁰ Pérez Higuera T. „Los Alcázares“, p. 38.

²¹ Mokerabų ananasai (isp. *piñas de mocárabes*) – prizmės formos dekoratyviniai elementai, svyrantys kekėmis nuo skliautų (*vert. past.*).

16. Katalikai karaliai
Reyes Católicos (The Catholic Monarchs)
In: Cancionero de Pedro Marcuello, 1502

muoju romėnišku stiliumi, taip pat įtraukiama naujų elementų iš italų renesanso repertuaro.

Dėl šių turtingų ornamentų kartais pamirštama, kad mudecharų rūmuose išsilaiškė ir kai kurios tipinės islamiškos struktūros – jos akivaizdžiai matyti analizuojant pastatų architektūrą.

Bendrame pastato plane išorinė įėjimo vieta paprastai išlaikoma kampe – įeinama per nedidelį kiemą ar prieangį. Taip portalas atsiduria centrinio kiemo šone, todėl jis paprastai turi būti įrengiamas šoniniame fasade – didelis skirtumas, palyginti su taisyklinga europietišku rūmų simetrija.

Įrengiant kiemus, nors kartais išlaikoma ispanų-maurų architektūrai būdinga schema – stačiakampė forma, kurios siauruosiuose galuose į kambarius patenkama per portiką, įrengiamos ir galerijos iš visų keturių pusių.

Ta pati musulmoniška tradicija pastebima ir pailgose salėse, kurių galuose yra durys į kvadratinius miegamuosius, vadintus kvadrais. Kelių menių grindyse vis dar išlieka fontanėlis, į jį van-

17. Ticianas (Tiziano, apie 1485–1576), imperatorienės Izabelės Portugalės portretas, 1548 m. MNPr
Tiziano (ca 1485–1576), Portrait of Empress Isabel of Portugal, 1548. MNPr

duo atbėga iš kiemo per kanaliuką: Teisingumo menėje Sevilijos pilyje, Vandens saugyklos menėje Tordesiljaso pilyje ar Chuanos Enrikes (Juana Enríquez, 1425–1468) rūmuose esančioje fundatorės menėje – šie rūmai pastatyti Santa Izabel de los Rejes vienuolyno teritorijoje Toledė²².

Be pailgos salės, dar įtraukiama ir vadinamoji *qubba*, iš islamo architektūros išlaikiusi savo daugiafunkcij pobūdį: mudecharų pastatuose *qubba* galėjo būti naudojama ir namų gyvenimui, ir kaip religinės paskirties patalpa maldos namuose ar laidojimo koplyčiose. Ji įrengta Teisingumo ar Ambasadorių menėje Petro I rūmuose, Sevilijos karališkųjų pilių teritorijoje, kitose reikšmingose patalpose, tokiose kaip Sosto menė Segovijos pilyje.

Galop, galima pastebėti dar vieną aiškų islamo palikimo pėdsaką – vidinis kiemas paverčiamas namų sodu, jame prisodinama vaiskrūmių, vaismedžių ir kvapiųjų augalų, įrengiama vandens saugyklų ir žemų fontanų su vandens čiurkšle – svarbiausi rytietiško sodo elementai, materialiai rojus išraiška²³.

2.3. RŪMŲ VEIKLA KELIAUJANČIOJO DVARO SĄLYGOMIS. PROTOKOLAS, ŠVENTĖ IR CEREMONIJAS

Sunku tiksliai nustatyti, kam buvo naudojamos iki mūsų

²² Pérez Higuera T. „Los Alcázares“, p. 48.

²³ *Ibid.*, p. 54.

dienų išlikusios patalpos tais laikais, kai dvaras dar buvo keliaujantysis, nes trūksta dokumentinių šaltinių, be to, buvo daug griauinama, perstatoma, didinama. Tačiau įdomu analizuoti, koks buvo dvaro ceremonias ir kaip naudotos rūmų patalpos prieš pat Austrų [dinastijai] griežtai sunorminant.

Jono II ir ypač jo patikėtinio Alvaro de Lunos rūmuose buvo organizuojama daugybė švenčių, skirtų pasidžiaugti pačiam karaliui, jo patikėtiniui A. de Lunai ir jo pusbroliams Aragono princams. Joms būdavo organizuojami **turnyrai** ir **riterių dvikovos** bei **žaidimai su nendrėmis** – visi jie, žinoma, vykdavo lauke, o **puotos, kaukių vaidinimai (momai)** ir **šokiai** – rūmų menėse²⁴.

Rūmų salė, arba menė, buvo labiausiai viešumai skirta erdvė. Nuo pat vėlyvųjų viduramžių ji siejama su monarcho susitikimais su savo tarnais ir vasalais. Tai buvo valdžios vieta, kurioje vykdavo pagerbimo ir paminėjimo aktai, bet kartu tai buvo vieta, kurioje švęstos užstalės apeigos, ir šventės vieta, kurioje karalius dalydavosi savo džiaugsmu – *gaudium* – su dvaro pavaldiniais ar jame besilankančiais sveltimšaliais. Tai darydavo ir didžiūnai, kartais jie priimdavo ir karalių kaip svetingi šeiminkai.

Vadinamąjį buvimą salėje (isp. *hacer sala*) karališkuosiuose rūmuose sudarė keli veiksmas, iš jų paminėtina puota – išskirtinės reikšmės įvykis, kuris „karaliaus rankose galėjo virsti veiksminga kilmingųjų pajungimo priemone, bet tuo pat metu leisdavo patirti su jais bendruomenišką solidarumą“. Kita vertus, tai „kaskart vis labiau ritualizuotas spektaklis“, atliekamas prabangoje scenoje su pakyla, apsupta skirtingo aukščio pakopų, rodančių, kokią hierarchinę padėtį užima puotautojai aplink karalių. O jo paties kėdė pastatyta aukščiausiai, po baldakimu, už jos pakabintas audeklas ar gobelenas, ją supa puikiai apšviestos indaujos, skirtos sidabro indams ir stiklo gaminiams pademonstruoti. Indaujose apžiūrai išdėlioti daiktai buvo nepamainomas puotų elementas, o kartais ir ypatinga dingstis parodyti karaliaus dosnumą, kaip nutiko, pavyzdžiui, 1458 m. per šventę, kurią Henrikas IV surengė britų pasiuntinių garbei. Karalių perspėjo, kad kai kurie pažai vagia indus, bet jis nepanoro, kad jie būtų suimti ir nubausti²⁵.

Kaip vienas išskirtinų minimas ir prašmatnus priėmimas bei puota, kuriuos surengė A. de Luna karaliaus Jono II ir jo antrosios žmonos Izabelės Portugalės (1428–1496) garbei savo Eskalonos pilyje 1448 metais.

Šios iškilmės vyko Puošniojoje menėje. Tai turėjo būti įspūdinga rūmų iškilmėms ir svarbiems įvykiams skirta menė, nes savo turtinga puošyba ji dar labiau padidindavo pribloškiantį įspūdį, kurį stengtasi kurti vos įėjus. Tai patyrė, pavyzdžiui, portugalų riteriai, 1448 m. lydėję karalienę Izabelę. Jie turėjo įeiti pro lauko duris, puoštas meškų ir šernų galvomis, o centre juos pasitiko svarbiausias trofėjus – didžiulė liūto galva. Puošnioji menė

²⁴ Iš gausios bibliografijos, skirtos šiai temai, galima paminėti: de Andrés Díaz R. „Las 'entradas reales' castellanas en los siglos XIV y XV, según las crónicas de la época“, in: *En la España Medieval*, 4, 1984, p. 48–62; Idem, „Las fiestas de caballería en la Castilla de los Trastámara“, in: *En la España Medieval*, 6, 1986, p. 81–108; Idem, „Fiestas y espectáculos en las 'Relaciones Góticas del Siglo XVI'“, in: *En la España Medieval*, 14, 1991, p. 306–336; Bouza F. „El espacio en las fiestas y en las ceremonias de corte. Lo cortesano como dimensión“, in: *La fiesta en la Europa de Carlos V*, Madrid, 2000, p. 155–173; Ladero Quesada M. A. *Las fiestas en la cultura medieval*, Madrid, 2004; Palomo Fernández G., Senra Gabriel Y Galán J. L. „La ciudad y la fiesta en la historiografía castellana de la Baja Edad Media: escenografía lúdico-festiva“, in: *Hispania*, LIV/1, 186, 1994, p. 5–36.

²⁵ Torres Fontes J. *Estudio sobre la „Crónica de Enrique IV“ del Dr. Lorenzo Galindez de Carvajal*, Murcia, 1946, cap. 35, p. 150. Pgl. Enríquez Del Castillo D. *Crónica de Enrique IV*, ed. de Aureliano Sánchez Martín, Valladolid, 2004, cap. XXIV, p. 113.

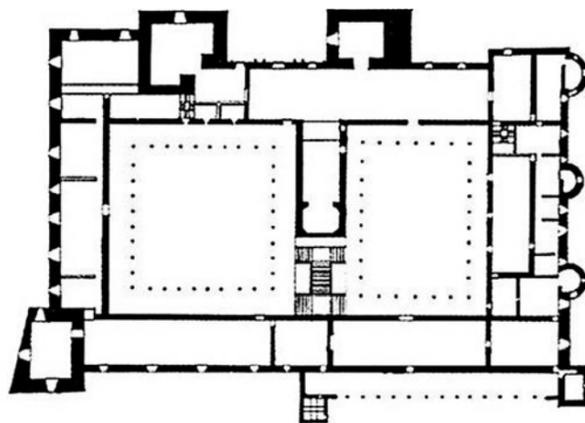

18. Chuanas Pantocha de la Krusas (Juan Pantoja de la Cruz, 1553–1608), *Izabelė de Valua*, apie 1605 m. MNPr

Juan Pantoja de la Cruz (1553–1608), *Isabel of Valois*, ca 1605. MNPr

buvo skirta ir šokiais, muzikai, vaisėms bei intermedijoms „tarp patiekalų“, kurias taip mėgo A. de Luna. Karaliams skirtas stalas stovėjo kiek aukščiau nei kiti, virš jo buvo baldakimas, o už jo esančią sieną dengė „labai puošnūs aukso brokato audeklai“. Monarchas buvo vaišinamas iš aukso taurės su brangakmeniais inkrustuotu dangteliu – Barselonos miesto dovana valdytojui. Kiti stalai buvo išdėstyti taip, kad prie jų pakaitomis susėstų vyrai ir moterys. Greičiausiai menė jau buvo pradėta naudoti ir kaip parodų salė, nes šonuose stovėjo indaujos su indais, daugybė lentynų buvo nukrautos aukso ir sidabro dirbiniais, ten būta daug aukso taurių su brangakmeniais, didžiulių dubenų, saldumynų indų, statinaičių ir ašuočių iš aukso ir sidabro, padengtų subtiliais emalio ir kalybos ornamentais.

Eskalonos pilis tokia svarbi tapo ir geriausiai savo kaip rūmų funkciją atliko dėl to, kad buvo šių iškilmų vieta. Per 1448 m. šventę organizuota medžioklė, įtraukta [vadinamosios] efemeriškosios architektūros elementų ir visa tai, kas paprastai būdinga tokio tipo

19. Madrido pilies planas
Plan of Madrid Castle

20. Madrido pilies, rekonstrukcijos autorė Karmen Garsija Reig
Madrid Castle, reconstruction by Carmen García Reig

21. Madrido pilies vakarinis fasadas, rekonstrukcijos autorė Karmen Garsija Reig
Western façade of Madrid Castle, reconstruction by Carmen García Reig

iškilmėms: įvairių instrumentų muzika, vaisės prabanguose valdytojo induose, šokiai ir kitos linksmybės, turnyrai. Su šiomis iškilmėmis buvo tarsi inauguruota po gaisro atstatyta pilis, pasinaudojus dingstimi, kad Eskalonoje pirmąsyk lankosi karalius²⁶.

Dovanų įteikimas buvo dažnas panašių iškilmių elementas, taip pat ir tais atvejais, kai jas rengdavo koks nors aukštas kilmingas asmuo ar Bažnyčios didžiūnas. Taip nutiko, pavyzdžiui, šventėje, kurią karalienės Joanos (1439–1475) garbei 1459 m. surengė Sevilijos arkivyskupas Alfonsas de Fonseka (Alfonso de Fonseca, m. 1505), svarbus Henriko IV patikėtinis²⁷.

Neatskiriami rūmų šventės elementai buvo momai – intermedijos, vadintos *entremeses* arba *entremets*, tai yra „tarp patiekalų“, taip pat kitokie paprasti teatro pasirodymai ir šokiai. Kaip tik taip aprašomos kai kurios Jono II laikų šventės, pavyzdžiui, ta, kurią 1435 m. A. de Luna surengė savo sūnaus Chuano (Juan, 1435–1456) krikštynų proga, kai krikštatėviais buvo pakviesti Jonas II ir jo žmona karalienė Marija (1396–1445)²⁸.

Momai, arba kaukių vaidinimai, Karališkojoje menėje vykdavo beveik visuomet jau vėlai vakare. Atrodo, kad jų kilmė yra itališka ir jų būta vis dažniau XV a. antroje pusėje. Karaliai – kaip ir kiti – pasinaudodavo tokiomis šventėmis, kad išaukštintų save ir kritikuotų savo politinius priešingus.

„Šokis, harmoningai derantis prie sielos ritmų, buvo suformuotas tokio auklėjimo, kur mostas – *gestus* – imamas laikyti santūrumo, rango ir padėties ženklu. Tad pirmieji šokio meno vadovėliai, atsiradę XV a. pradžioje, padeda paversti judesį kodu <...>. Dvaro šokis buvo tokia pramoga, kuri padėjo monarchui palaikyti ryšius su kilmingaisiais ar pasiuntiniais šventės kontekste.“ Tirkas kilmingųjų šokis (*danza*) buvo „žemasis“, kai „pora neatsi-

plėšia nuo grindų“, o „aukštasis šokis“, arba šokimas (*baile*), nors taip pat šoktas rūmuose, vis dėlto buvo būdingesnis žemesnėms klasėms. Vienas tokių šokių – moriska – iš Ispanijos paplito ir kituose Europos dvaruose: „Moriska priminė mūsų tarp krikščionių ir saracėnų, ir atrodo tarsi karo šokis, nes jos judesiai buvo staigūs ir kiek chaotiški, o ją šokant rengtasi ekstravagantiškais drabužiais: baltos ar geltonos taftos galvos aprišalais ir kelnėmis su skambalėliais.“

Pasiuntinių priėmimas buvo ypatinga proga tokioms rūmų ir riterių šventėms organizuoti, nes tuo metu juk „susitikdavo du dvarai, ir išsiskirdavo priimantysis su savo monarchu priešakyje, kuris vadovaudavo susitikimo eigai ir pasitelkdavo visas priemones, kad parodytų didesnę prabangą savo rūmų menėje vykstančiame puikavimosi mūšyje.“ Tokia proga organizuojamos šventės padėdavo pamaloninti pasiuntinius, siekiant pagerinti santykius su karaliais, kuriems šie atstovavo ir su kuriais laiškais palaikė nuolatinį ryšį. Dovanos, kuriomis apsiukeidavo abi šalys, ypač brangenybės, buvo įprasta tokių ceremonijų dalis. Taip pat buvo įprasta, kad didelį maisto kiekį įteiktų tarybos tų miestų, per kuriuos vykdavo svieta, arba tų, kurie būdavo įtraukti į šventės organizavimą.

Plėtojantis nuolatiniais diplomatiniais ryšiams, tokios šventės tapo labai prabangios. Kastilijoje jas jau rengė Jonas II ir Henrikas IV, kaip liudija kai kurie kronikininkų aprašymai.

22. Madrido pilies laiptai ir Karalienės kiemas, rekonstrukcijos autorė Karmen Garsija Reig
Stairs of Madrid Castle and the Queen's Patio, reconstruction by Carmen García Reig

Tokį iškilmingą priėmimą 1434 m. gruodį prancūzų pasiuntiniams surengė Jonas II Madrido pilyje. Viskas buvo pristatyta ypač prabangiai ir simboliškai: pasiuntinius iš pradžių priėmė didžiulė dvaro riterių ir aukštųjų dvasininkų svita, o karalius sėdėjo soste, apsuptas visų savo karališkosios galios ženklų, kuriuos vainikavo gyvas liūtas, prirakintas grandine ir ramiai tupintis jam prie kojų.

1458 m. britų pasiuntinybei priimti šventės buvo suorganizuotos El Pardo rūmuose. Jos truko keturias dienas, vyko riterių dvikovos ir žaidimai su nendrėmis, medžioklės, vaisės, momai ir šokiai.

Prancūzų pasiuntinybės, kuriai vadovavo Armanjako grafas, atvykimas 1462 m. sutapo su princesės Joanos krikštynų iškilmėmis, o grafas buvo vienas jos krikštatėvių. „Menės puotoje“ buvo suvalgyta net 346 dėžės saldumynų ir 40 stiklainių saldzių konservų. Kai pasiuntiniai vyko pro Burgosą, miesto taryba pasiūlė jiems patiekti 36 kantaras (tai yra, 486 litrus) baltojo vyno, kitų maisto atsargų ir surengė bulių koridą.

Armanjako grafo vadovaujama prancūzų pasiuntinybė buvo priimta Madrido miške 1462 metais. Medžiai tapo scena išskirtinei šventei ir riterių dvikovai: miško alėjos buvo iškabintos puošniais gobelenais, jose sustatytos prabangios indaujos su karaliaus stalui skirtais sidabro indais, išdėliotais atvirame ore. Prabangių sidabro, aukso ir šilko dirbinių paroda padarė laukimą išpūdį: anot kronikininko, grafas taip susižavėjo, kad tuojau pat panoro tapti kastilų karaliaus vasalu.

Atvykus popiežiaus pasiuntiniams, riteriškieji elementai būdavo keičiami kitais, bažnytiniais, o karalius rodydavo deramą pagarbą aukštesniam dvasiniam popiežiaus autoritetui. Pavyzdžiui, kai 1472 m. į Madridą atvyko Rodrigas de Borcha (Rodrigo de Borja), būsimasis popiežius Aleksandras VI (1492–1503), Henrikas IV ir jo riteriai jį pasitiko už miesto mūrų²⁹.

23. El Eskorialio karališkojo šv. Lauryno vienuolyno Mūšių galerija. PN
Gallery of Battles at the Royal Monastery of San Lorenzo de El Escorial. PN

Pasakojama, kad tokios iškilmės organizuotos ir katalikų karalių laikais³⁰. Išliko įdomus aprašymas ceremonijos, kuri esą buvusi „beveik karališka“, o jos pagrindinė veikėja buvo Izabelė, tuo metu dar princesė. Ji priėmė burgundų pasiuntinius ir jų garbei surengė šventę Alkaloje del Henarese 1472 ar 1473 metais. Rašoma, kad šia proga princesė atrodė didingai ir buvo užsidėjusi karūna.

1473 m. Segovijoje Henrikas IV pompastiškai priėmė savo seserį Izabelę (1474–1504) ir jos vyrą Ferdinandą Aragonietį (1468–1516). Karalius Henrikas IV, anot kronikininko, „jiems paruošė menę, išstatė visus savo indus, surinktus iš daugybės sukauptų turtų, ir ten prie stalo susėdusiems karaliui ir princams dideli ponai patarnavo iš tiesų karališkai, su tokiomis didingomis ceremonijomis, su kokiomis niekada niekas dar nebuvo Ispanijoje karaliams patarnavęs“.

Mirus Henrikui IV, Izabelė buvo paskelbta karaliene, ir ši ceremonija įvyko 1474 m. gruodžio 13 dieną. Vėliau Segovijoje buvo surengtas ir Ferdinando Aragoniečio priėmimas – 1475 m. sausio 2 d., praėjus tik keliolikai dienų po to, kai Izabelė buvo paskelbta karaliene paveldėtoja, o jis pats tapo karaliumi konsortu. Ši oficiali ceremonija jau nebuvo pakartota jos vyrui atvykus į Segoviją. Vienintelis ritualas, atliktas atvykus Ferdinandui Aragoniečiui, buvo įvairių karalystės atstovų paklusnumo ceremonija, kuri paprastai trukdavo daugiau nei mėnesį. Tačiau šis ritualas organizuotas rūmuose – kiekvienam didikui, atvykusiam nusilenkti karaliams, būdavo suteikiama audiencija.

Vėliau, 1475 m. kovą, karalių garbei Albos kunigaikštis organizavo riterių dvikovas ir iškilmes Valjadolide. Apie jas išliko gana detalus aprašymas „Valjadolido kronikone“ (*Cronicón de Valladolid*), užrašytas karalienės mediko, kuris buvo vadinamas Daktaru Toledo. Įdomi detalė: Izabelė buvo su karališkąja karūna tomis dienomis, kai stebėjo riterių dvikovas. Ji buvo užsidėjusi karūna, o jos palydos damos taip pat buvo su karūnos formos galvos apdangalais. Daktaras Toledo pasakojimas leidžia manyti, kad

26 Naujausias Eskalono pilies ir ten vykusių švenčių aprašymas Villaseñor Sebastián F. „La mejor labrada e mejor casa y la más notable, rica e maravillosa capilla que había en toda España: desarrollo artístico y arquitectónico en Castilla en tiempos de don Álvaro de Luna“, in: López Gómez O. (coord.) *Don Álvaro de Luna y Escalona. Poder, propaganda y memoria histórica en el otoño de la Edad Media*, Escalona, 2013, p. 129–169.

27 Enríquez Del Castillo D. *Crónica de Enrique IV*, cap. XXIII.

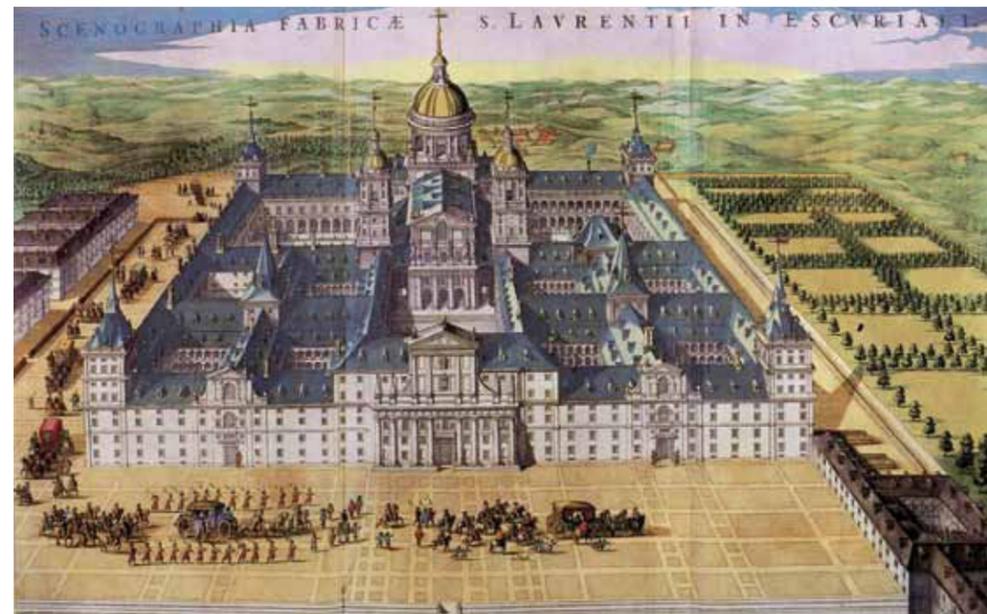
28 Carrillo De Huete P. *Crónica del halconero de Juan II*, Granada, 2006, cap. CLXXXIV, p. 211–212; *Crónica de don Álvaro de Luna, condestable de Castilla, Maestro de Santiago*, estudio y edición de J. de M. Carriazo, Madrid, 1940, cap. XLIII, p. 146–147.

29 Enríquez Del Castillo D. *Crónica de Enrique IV*, cap. CLIX, p. 213.

30 Pagrindinė studija apie šį laikotarpį – Fernández De Córdova Miralles Á. *La Corte de Isabel la Católica. Ritos y ceremonias de una reina*, Madrid, 2001.

24. El Eskorialio statyba. PN
Construction of El Escorial. PN

25. El Eskorialio karališkasis
šv. Lauryno vienuolynas. PN
Royal Monastery of
San Lorenzo de El Escorial. PN

damų suknelių ir galvos apdangalų formą parinko pati Izabelė: atrodė, kad karalienė, pasinaudodama damų galvos apdangalais, norėjo padaryti simbolinio padauginimo įspūdį. Be to, jos visos dėvėjo žalio brokato ir žemės spalvos aksomo sukneles – kaip tik šios spalvos puikavosi asmeniniame Izabelės herbe su strėlėmis.

Kitos svarbios ceremonijos Izabelės valdymo pradžioje: karaliaus Ferdinando išlydėtuovės Valjadolide, kai jis ruošėsi su kariuomene traukti į Toro apsiaustį 1475 m. pavasarį; pirmasis karališkasis Ferdinando įžengimas į Toledą ir triumfo ceremonija po pergalės prie Toro (abu įvykiai 1477 metais). Paskutinis įvykis vyko vasario 2 d., ir Izabelė jame labai svarbi: ji aprašyta su visa karalienei priderančia didybe, buvo su karūna ir violetinių rubinų vėrinium, kuris, anot „Dieviškojo atlygio“ (*Divina retribución*) kronikos autoriaus Bakalauro Palmos (Bachiller Palma), esą priklausęs pačiam karaliui Saliamonui. O apie Ferdinando apdarą neužsimenama. Karalienė pasirodo apgaubta teisėtumo autoriteto, kurį jai suteikia demonstruojamas karališkasis ženklas – karūna. Kita vertus, užsidėdama brangenybę, kuriai priskirta simbolinė bibliinių atgarsių turinti galia, karalienė virto karališkosios išminties ir šventojo karališkumo modeliu.

III. NUOLATINIŲ BŪSTINIŲ DVARAS. KAROLIS I (1516–1556) IR PILYPAS II (1556–1598)

3.1. BURGUNDIŠKOJO CEREMONIALO ĮVEDIMAS

XV a. jau buvo daugmaž nusistovėjęs tiek pačių rūmų, tiek ir jų naudojimo formos, bet jau artėjo šio tokios permainos. Jos prasidėjo XVI a., kai 1516 m. Karolis I tapo pirmuoju Ispanijos karaliumi. 1535-aisiais, kai buvo įsteigta pirmoji dinastija, kuriai turėjo priklausyti svarbiausias visų naujųjų laikų karalius,

jo tėvas imperatorius panorė sužinoti apie praktikas ir papročius, pagal kuriuos paprastai būdavo auklėjamas karališkasis Kastilijos pirmagimis. Pakonsultuoti šiuo klausimu paprašyta Gonsalo Ferdinando de Oviedo (Gonzalo Fernando de Oviedo, 1478–1557), kuris anksčiau buvo princo Jono, katalikų karalių pirmagimio, auklėtojas. G. F. de Oviedo pranešimas atėjo 1547 m., bet imperatorius jau buvo apsisprendęs rinktis burgundišką etiketą³¹.

Karolis I pasirinko antrąją alternatyvą, prašmatnesnę ir prabangesnę, labiau derančią monarchui, valdysiančiam didelę dalį pasaulio. Taip iš pažiūros stojiškas kastilų ceremonijas pakeitė griežtas protokolas, kuriuo karaliaus figūra pakylėjama kone iki pusdievio.

Burgundiškojo protokolo praktika ir papročiai įgyvendinti 1548 m., prieš pat kelionę, kai princas turėjo apvažiuoti visas savo būsimas žemes Nyderlanduose. Jis turėjo pasistengti susipažinti su burgundiškuoju ceremonialu, kad padarytų kuo geresnį įspūdį per šią kelionę³².

Nepaisant kelių vėlesnių pokyčių, iš esmės karaliaus aptarnavimas buvo padalytas tarp keturių tarnybų ir erdvių:

1. **karališkieji namai**, kuriais rūpinosi vyriausiasis majordomas, atsakingas už administraciją, monarcho ir karališkosios šeimos maitinimą bei apgyvendinimą ir už visus jų tarnus;
2. **karališkieji kambariai**, kurių aukščiausias valdytojas buvo *sumiller de corps*, atsakingas už asmeninį monarcho aptarnavimą;

³¹ Fernández De Oviedo G. *Libro de la Cámara Real del Príncipe Don Juan e officios de Su Casa e servicio ordinario*. Publicado con advertencia preliminar de J. M. Escudero de la Peña, Madrid, 1870.

³² Rodríguez Villa A. *Etiquetas de la Casa de Austria*, Madrid, 1913; Valgoma Y Díaz-Varela D. *Norma y ceremonia de las reinas de la Casa de Austria*, Madrid, 1958; Varey J. E. „La mayordomía mayor y los festejos palaciegos del siglo XVII“, in: *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, IV, 1969, p. 145–168; Elliott J. H. „La Corte de los Habsburgos españoles: ¿una institución singular?“, in: Elliott J. H. *España y su mundo: 1500–1700*, Madrid, 1990, p. 179–200; Lisón Tolosana C. *La imagen del rey: monarquía, realza y poder ritual en la Casa de los Austrias*, Madrid, 1992.

3. **karališkosios arklidės**, kurioms vadovavo vyriausiasis arklininkas, atsakingas už transportą;
4. **karališkoji kopyčia**, kurios priešakyje stovėjo vyriausiasis išmaldininkas, dar vadinamas Indijų patriarchu; jis prižiūrėjo viską, kas siejosi su religiniu aptarnavimu pilyje – labai svarbios pareigos, juk ne veltui Indijų patriarchas rūpinosi religiniu gyvenimu to, kuris buvo svarbiausias krikščionijos monarchas, pavyzdinis katalikų karalius.

PATALPOS	VALDYTOJAI
Karališkieji namai	Vyriausiasis majordomas
Karališkieji kambariai	<i>Sumiller de corps</i>
Karališkosios arklidės	Vyriausiasis arklininkas
Karališkoji kopyčia	Vyriausiasis išmaldininkas (Indijų patriarchas)

Karalienės namų struktūra buvo tokia pati kaip ir karaliaus, išskyrus karališkuosius kambarius. Jiems vadovavo vyriausioji dama, atsakinga už grupę moterų, kurios aptarnavo karalienę asmeniškai, nuo jos palydos (garbės damos, garbės duenjos ir damos) iki tų, kurios rūpinosi jos kūno priežiūra, drabužiais ir kambario švara.

Tad burgundiškojo ceremonialo įvedimas iš dalies nulėmė reformas, tiek Karolio I, tiek ir Pilypo II valdymo laikais vykdytas Madrido pilyje, kai ši tapo karaliaus būstine, tai yra nuo 1561 m., kai Madridas buvo paskelbtas šalies sostine. Jis taip pat padarė įtaką ir naujo pastato, El Eskorialio karališkojo vienuolyno, statybai.

Tačiau čia rekonstrukcija turi būti vykdoma labai apdairiai, nes svarbiausi karališkieji kambariai, tai yra tie, kuriuos Karolis V ir Pilypas II pirmiaisiais savo valdymo metais „naudodavo

dažniausiai“, neišliko nei Nyderlanduose, nei Ispanijoje³³.

Tačiau paprastai patalpos modelis būdavo sudarytas iš keturių tipų erdvių:

du kambariai, esantys prieš karaliaus kambarį, leido suskirstyti lankytojus pagal rangą; už paties [karaliaus] kambario dar galėjo būti privatesnis kambarys, vadinamas *retrete*³⁴.

Šaltiniai, aprašantys įvairias burgundų rezidencijas Nyderlanduose ir idealius Marijos Vengrės (1516–1526) rūmus Benše, statytus 1547–1549 m., patvirtina, kad tie du priešakiniai kambariai iš tiesų buvo atitinkamai *salle* ir *sallette*, o pastaroji naudota labai ir burgundiškam viešųjų pietų papročiu, kai dvariškieiai per tam tikrą atstumą stebėdavo, kaip valdovas valgo vienas, sėdėdamas po baldakimu, jeigu neatsirasdavo kokio panašaus rango svečio. Kitos normos nurodė, kaip jis turi valgyti su palyda per oficialias vaises.

Kaip tik ilgaamžis mitas apie burgundų dvaro gyvenimo prabangą bei prašmatnumą ir paskatino Karolį V, Pilypą II ir jų įpėdinius pabrėžti, ypač Ispanijoje, kad jie naudoja kaip tik šį ceremonialą.

Dvaro personalo evoliucijoje nuo XV a. pastebima viena tendencija – jo skaičius išaugo. Vadinas, padidėjo ir karaliaus aptarnavimo prabanga.

3.2. MADRIDO PILIS

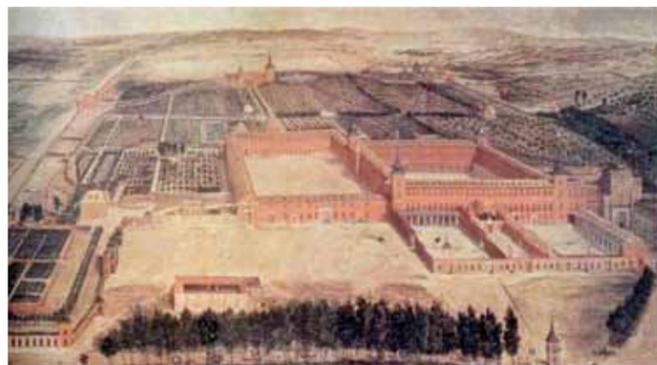
Po įvairių viduramžiais atliktų reformų, 1537 m., Karolis V nutarė perstatyti pilį. Ketino ją padidinti, todėl išsaugojo ir anks-

³³ De Jonge K. „Espacio ceremonial. Intercambios en la arquitectura palaciega entre los Países Bajos borgoñones y España en la Alta Edad Moderna (1520–1620)“, in: De Jonge K., García García B. J., Esteban Estringana A. (eds.) *El legado de Borgoña. Fiesta y ceremonia cortesana en la Europa de los Austrias (1454–1648)*, Madrid, 2010, p. 61–90.

³⁴ Šiuolaikinėje ispanų kalboje *retrete* dažniausiai vartojamas kaip tualetto sinonimas (*vert. past.*).

26. El Eskorialio karališkasis šv. Lauryno vienuolynas. PN
Royal Monastery of San Lorenzo de El Escorial. PN

27. Džuzepė Leonardas (Jusepe Leonardo, 1601–1653), *Gerojo prieglobsčio rūmai*, 1637 m. MNPr
Jusepe Leonardo (1601–1653), Buen Retiro Palace, 1637. MNPr

28. Aranchueso karališkieji rūmai. PN
Aranjuez Royal Palace. PN

29. *La Granja de San Ildefonso* karališkieji rūmai. PN
La Granja de San Ildefonso Royal Palace. PN

tesnį jos planą³⁵. Alonsas de Kovarubiasas (Alonso de Covarrubias, 1488–1570) vaizdavo pilį stačiakampę, ji suplanuota aplink du – Karaliaus ir Karalienės – kiemus, juos skiria per vidurį einanti galerija, kurioje yra koplyčia ir platūs laiptai. Vakariniame sparne pažymėti trys seni pusapvaliai gnybiniai bokštai ir dar vienas savitos formos bokštas šiauriniame kampe.

Statiniai aplink senąjį kiemą, kuris bus pavadintas Karaliaus kiemu, sutampa su erdve, kurioje Trastamarų dinastija buvo įsirengusi savo būstinę. Ji nusitęsia pietine puse iki pat dviejų priekinio fasado bokštų. Į rytus išsidėsto naujasis kvadratinis Karalienės kiemas. Tai ir yra Karolio V numatytas padidinimas.

Taip pat buvo perstatytas ir priešakinis kambarys, kuriam stovėjo sosto baldakimas, ir vadinamoji karališkoji kvadra, kambarys kairiajame bokšte.

Šiauriniame flygelyje matyti menė, priešakinis kambarys, kambarys arba kvadra bokšte, prisišliėjusi kampu prie mažos galerijos, kuri veda į kitą kompleksą, sudarytą iš kambario, privataus kambario ir miegamųjų židinio (visi atnaujinti 1536 metais).

Visos šios patalpos, išskyrus galeriją ir privatų kambarį, jau egzistavo XV amžiuje. Pagrindinis ansamblis iš menės, kambario ir privataus kambario atitinka tiek burgundų, tiek kastilų papročius apie 1500 metus. O kambariai su atviru židiniu ir jaukūs miegamieji yra kastiliški, nors vėliau jų šiaurietiška įtaka pastebima ir prancūzų dvare.

Struktūriškai šis bokštas buvo svarbus ne tik dėl to, kad leido mėgautis geriausiais vaizdais į Gvadaramos [kalnus], bet ir dėl to, kad padėjo sujungti skirtingus aukštus ir nevienodos struktūros patalpas.

Tuo pat metu pastatyta ir Šiaurio galerija, suplanuota A. de Kovarubiaso. Jis taip pat vadovavo ir vidiniam pietinio sparne perstatymui, kai buvo įrengiamas prieškambaris ir Imperatorienės menė tarp dviejų pietinių Pagerbimo ir Maisto sandėlio bokštų.

Tarp 1547 ir 1554 m. architektas baigė naują kiemą, vadinamą Karalienės, taip padidino pilį, o tada ėmė dalimis griauti mūro sieną, kad pradėtų statyti naujas patalpas.

Tarp 1562 ir 1568 m. Pilypas II padidino egzistuojantį

kambarių ansamblį, įrengė kitų pusiau viešų audiencijų salių, kad galėtų geriau suskirstyti lankytojus:

1. priešakinis kambarys, taip pat vadinamas karaliaus kvadra, artumo arba priėmimų kambariu. Naujasis antras priešakinis kambarys, atrodo, veikė kaip pasiuntinių ir Ispanijos didžiūnų priėmimo salė;
2. Pilypas taip pat pridėjo ir pietų salę netoli privataus kambario, kuriame kartą priėmė vieną kardinolą. Akivaizdu, kad ši patalpa buvo dar privatesnė, tai yra dar aukštesnio rango nei ankstesnė, ir taip pat buvo beveik tiesiogiai galerija sujungta su naujuoju Aukso bokštu rūmų pietryčiuose, kur buvo įrengtas naujasis Pilypo kambarys.

Galerijos kaip parodomosios erdvės [idėja] Pilypas II į savo ispaniškašias rezidencijas importavo iš Nyderlandų po 1550 m. su kitu tipišku olandišku elementu – bokšto formos flygeliu išsikišusiuose rezidencijos kampuose, kur buvo šviesūs kambariai su daugybe langų, „kambariai su vaizdais“ į aplinkinį peizažą.

XVI a. viduryje jokia rezidencija (miesto rūmai ar pilis), priklausanti Habsburgų ir burgundų kilmingiesiems Nyderlanduose, nebuvo laikoma išbaigta, jei neturėjo savo galerijos. Vieša galerija galėjo būti pramogų vieta, bet buvo naudojama ir konkretniam tikslui, tai yra kaip papildoma priėmimo patalpa per šventes, nes jai priklausydavo ir platūs laiptai, leidžiantys įeiti tiesiai iš kiemo. Apie 1500 m. įprasta architektūrinė forma buvo pailga salė, gerai

apšviesta daugybės langų bent iš vienos pusės, įrengta virš atviros kolonados ir apšildoma mažiausiai dviejų monumentalių židinių.

Pilyje, pastatytoje tetos Marijos Vengrės, Nyderlandų valdytojos – ją anksti nugriovė Henrikas II (1366–1367, 1369–1379) – princas atrado puošybą, kurioje ispanų ir flamandų gobelenų tradicija maišėsi su eksponuojamais itališkais paveikslais bei skulptūromis. Briuselyje, kur naujoji koplyčia dar nebuvo baigta, Marija Vengrė buvo liepusi įrengti imperatorių galeriją – ilgą stačiakampę salę, skirtą puotoms, dėl savo 15 langų ji priminė lodžiją.

Pilypas II nusprendė, kad jam reikalinga tokia patalpa, kai savo ranka perbraižė El Pardo medžioklės pilies planą (šios patalpos vadinamos Pilypo II įbrėžimais). Pilypo dėka flamandų stiliaus galerijos buvo įrengtos Valsajino medžioklės pilyje: ten jų buvo net kelios, o ankstyviausią (esančią vakarinėje dalyje, netoli įėjimo vietos, ir rytinėje dalyje iš sodo pusės) galima matyti Antono van den Vaingardės (Anton van den Wyngaerde, 1525–1571) 1562 m. piešinyje.

Kaip ir burgundiškasis ceremonias bei kambarių išdėstymas, ilgos burgundiškosios galerijos labiausiai išpopuliarėjo Ispanijoje viešpataujant Pilypui II. El Eskorialis turėjo vieną viešą galeriją ir kitą privačią, abi – išpūdingo dydžio.

Karalius savo dvarą įkurdino Madrido pilyje, kurios simetrišką planą Pilypas II jau buvo pakeitęs ir į ją įtraukęs puošybos bei meno elementų, matytų kelionėse po Italiją, Prancūziją ir Angliją.

3.3. EL ESKORIALIO KARALIŠKASIS VIENUOLYNAS

Priešingai nei Madrido pilis, sulipdyta iš įvairių menų ir priestatų, El Eskorialio karališkasis šv. Lauryno vienuolynas buvo ambicingiausias Pilypo II meninis projektas, kuriuo jis užsiėmė nuo 1560 m. iki savo mirties 1598-aisiais. Idėja kilo, kai karalius

panoro įvykdyti savo tėvo Karolio V paskutinę valią, įteiktą Justės vienuolynė 1558 m. rugsėjo 9 dieną. Joje buvo prašoma, kad sūnus palaidotų jį drauge su imperatoriene Izabele ten, kur jam atrodysia geriau.

Taip Pilypas II ėmė statydinti didžiulį monumentalų kompleksą, kurio funkcija turėjo būti trejopa: karaliaus būstinė, šv. Jeronimo kongregacijos vienuolynas ir karališkasis panteonas. Suprojektuotas pastatas buvo 207,2 m ilgio ir 156,8 m pločio stačiakampis, jo teritorijoje buvo bažnyčia, vienuolynas 50 vienuolių ir rūmai.

Nuo 1575 m. Pilypas II, karalienė Ona (1549–1580) ir visa šeima gegužę, birželį ir vasaras ėmė leisti El Eskorialyje. Karališkoji šeima užsiimdavo įvairia veikla atvirame ore, dalyvaudavo religiniuose San Lorenzo de El Eskorialio gyventojų renginiuose, o karalius labai atidžiai stebėjo statybos darbus, lankydavosi bibliotekoje ir kaip gidas rodydavo [vietą] karalienei bei jos damoms. Kai atsirasdavo svarbių politinių reikalų, karalius paprastai vykdavo į Madridą, bet tuojau pat ir vėl grįždavo į savo poilsio vietą, jei tik leisdavo aplinkybės. Taip Pilypas II elgėsi iki pat savo paskutinės kelionės, kai į El Eskorialį grįžo mirti.

Vienuolynas 1575 ir 1576 m. atrodė taip, kaip pavaizduota piešinyje, pavadintame „El Eskorialio statyba“ ir datuojamame 1576 metais. Vienintelė tinkama gyvenama – ir gyvenama – zona yra pietinė, visa kita vienuolyno dalis – didžiulio architektūrinio projekto statybinė aikštelė.

Šiose patalpose tokiomis vis besikeičiančiomis sąlygomis, kai statybos darbai stūmėsi į priekį, įvyko dvi labai svarbios ceremonijos: 1577 m. gegužės 26 d. princas Albertas (1559–1621) priėmė kardinolą skrybėlę, o gegužės 27 d. karalienė Ona gavo popiežiaus Grigaliaus XIII (1572–1585) siųstą aukso rožę. Abejose

³⁵ Pagrindinės studijos: Gérard Powell V. „Los sitios de devoción en el Alcázar de Madrid: capilla y oratorios“, in: *Archivo español de arte*, 56:223, 1983, p. 275–284; Idem, „La decoración del Alcázar de Madrid y el ceremonial en tiempos de Felipe II“, in: *Felipe II y el arte de su tiempo*, Madrid, 1998, p. 331–341.

30. Madrido karališkieji rūmai. PN
Madrid Royal Palace. PN

iškilmėse dalyvavo ir karalius, pasikabinęs Aukso vilnos ordina, taip pat ir jį turintys jo dvaro riteriai bei Albos kunigaikštis.

Nuo 1587 m. visi svarbūs karališkieji renginiai jau organizuoti karaliui gyvenant privačiuose kambariuose ir naudojant rūmus. Tai rodo didžiulis priėmimas, surengtas 1587 m. rugpjūčio 7 d., kai į vienuolyną atvyko Pilypas II, jo sesuo imperatorienė Marija ir visa karališkoji šeima. Jie įėjo pro priekinio vienuolyno fasado duris, iš ten perėjo į baziliką, pasimeldė ir tuoj perėjo į rūmus per Šv. Onos koplyčią, pirmąją iš Evangelijos pusės, skaičiuojant nuo altoriaus.

Beveik neišliko žinių apie dvaro gyvenimą El Eskorialyje po to, kai visas pastatas jau buvo apgyvendintas. Vienuolių jeronimitų šaltiniuose tiksliai ir gausiai pasakojama apie viską, kas susiję su vienuolynu ir religinėmis ceremonijomis, bet šykščiai užsimeinama apie dvaro gyvenimą.

Karališkuosius namus suprojektavo ir projektą įgyvendino Chuanas de Erera (Juan de Herrera, 1530–1597). Iš esmės jie turėjo tris erdves: privatūs kambariai, išdėstyti aplink bazilikos „galvūgalį“, dvaro riterių erdvė aplink rūmų kiemą ir tarnų zona, įrengta šiaurės rytų kvadrante (vėliau jį užėmė kolegija).

IV. EPILOGAS. MODELIO DABARTIS: KARALIŠKOSIOS REZIDENCIJOS

„Tik nedaugelis monarchų, kad ir kokie dideli ir galingi jie būtų, turi tiek ir tokių įvairių karališkųjų rezidencijų poilsiui ir reikalams, kaip ispanų monarchas, savo rezidencijose jis gali pailsėti nuo Karūnos rūpesčių ir pasipuikuoti savo didybe bei galia. Tik 15 lygų atstumu aplink sostinę galima suskaičiuoti mažiausiai 16 puikių rūmų, dauguma jų dar pagražintų vešliais sodais ir plačiais parkais <...>“

Ramón de Mesonero Romanos, *Escenas Matritenses*, 1836–1842

Kaip matėme, Pilypas II susistemino ir padidino teritorijas, pastatė naujų rūmų, kartais pratęsė savo tėvo imperatoriaus pradėtas statybas, kaip El Pardo rūmuose ar Madrido pilyje; prie jų pridėjo *Casa de Campo* kitapus upės ir, svarbiausia, įkūrė El Eskorialio karališkąjį šv. Lauryno vienuolyną, kuris priklausė Karūnai kaip fundacija ir kaip paveldas.

Jau XVII a. Pilypas IV prie El Pardo pridėjo Sarsuelos karališkuosius namus – tai dabartinė Jo Didenybės karaliaus Jono Karolio I (nuo 1975) rezidencija; įkūrė naują Gerojo prieglobsčio rezidenciją, o Madrido pilyje ir El Eskorialyje atliko reikšmingų perstatymo bei puošybos darbų. Todėl Pilypas V, kai 1700 m. užėmė sostą ir kai su juo į Ispaniją atvyko Burbonų dinastija, jau rado visiškai suformuotą karališkųjų rezidencijų tinklą ir jam išlaikyti skirtą administracinę sistemą, kuriai vadovavo Statybų bei Miškų komisijos.

Burbonai šį organizmą pakeitė vienu valdininku – jis buvo lyg aukščiausias valdytojas, tiesiogiai priklausė nuo premjero arba valstybės sekretoriaus. Jie taip pat ėmė turtinti karališkųjų rezidencijų sistemą: valdant Pilypui V buvo padidinta *La Granja de San Ildefonso*, įtraukti El Pardo rūmai ir išplėsti *Casa de Campo*. Tai atliko princas, kuris, atsėdęs į sostą kaip Ferdinandas VI (1746–1759), skyrė savo jėgas Aranchuesui, naujajai karališkajai rezidencijai, ir naujesiems Madrido karališkiems rūmams užbaigti – jie buvo pradėti statyti jo tėvo įsakymu 1737 m., po to, kai 1734 m. per Kūčias visiškai sudegė ankstesnė pilis.

Kilus konfliktui tarp miesto ir dvaro, monarchai vis labiau „tolo“ nuo Madrido ir vis daugiau laiko praleisdavo vadinamosiose išvykose į karališkąsias rezidencijas. Austrai devynis mėnesius praleisdavo Madride ir tris mėnesius – medžioklės pilyse. Pilypo V laikais „išvykų“ sistema iškreipė šį santykį, o aukščiausią tašką pasiekė Karolio III (1759–1789) laikais: jis Madride praleisdavo ne daugiau kaip aštuonias savaites, kiekvienai karališkajai rezidencijai skirdavo po tris mėnesius, atsižvelgdamas į metų laiką: pavasaris – Aranchuese, vasara – *Casa de Campo*, ruduo – El Eskorialyje, žiema – Madrido karališkuosiuose rūmuose ir El Parde.

***

Visa tai rodo, kaip didėjo atstumas tarp viešųjų priėmimų salės ir privačių karaliaus kambarių. Taigi, monarchas pamažu tolo nuo savo dvariškių ir liaudies. Tai visiškai Kastilijos tradicijos priešingybė. Burgundijos kunigaikščio „sakralizavimas“, kurį akivaizdžiai rodo ritualas, susijęs su mišiomis ir viešu pietavimu XV a., neturi jokio atitikmens Kastilijos laikais, kai kilmingieji išdidžiai girdavosi, kad gali asmeniškai priėti prie karaliaus.

Tai du ritualai ir du protokolo supratimo būdai, kurie pavairino istorinę ir meninę ispanų karališkųjų rūmų tradiciją viduramžiais ir naujaisiais laikais.

Dr Fernando Villaseñor Sebastián

PROTOCOLS, CUSTOMS AND CEREMONIALS IN THE ROYAL PALACES OF THE SPANISH MONARCHY IN THE 15TH–16TH CENTURIES

SUMMARY

The centuries old Spanish royal residences (castles, forts and palaces) that bear witness to the grandeur and power of the monarchs who ruled the country, and to the influence of various cultural and artistic traditions have astonished people for their number and opulence from the 15th–16th centuries, and continue to do so to this day.

In the 15th century, Spain's kings did not have a constant place of residence. The Spanish ruler's court continued to travel around the land, in order to maintain the state's integrity, to demonstrate its power, to ensure administrative functions were being implemented, and to guarantee the upkeep of the kings and their entourages. The so-called Catholic Monarchs – Ferdinand of Aragon and Isabella of Castile – continued and concluded the reconquisition, that is, they recaptured the last remaining lands in the Iberian Peninsula from Muslim control. This also served to sustain the court's mobility. The system of royal residences formed over countless years and developed throughout the entire territory of Spain is a unique and particularly interesting feature of the evolution of Spanish medieval architecture, remaining characteristic in later years as well. Royal apartments for the travelling court would be established not just in the castles or unfortified palaces (commonly owned by magnates) in the most important cities, but in rural hunting or leisure estates, in monasteries, and in hard-to-reach fortresses as well. Officials were appointed to maintain these kinds of apartments, and a certain apartment structure was established. The most important residences from this period include the royal palace in Seville, the castles in Zaragoza, Segovia, Toledo and Cordoba, and the residential ensemble in Granada.

In the 16th century, the Spanish monarchs from the Habsburg dynasty – Charles I (better known as Emperor Charles V) and Philip II – gradually adopted the traditions of having a permanent residence at one location, and finally in 1561 they settled in Madrid. Later rulers of Spain continued that which their forerunners had begun, constructing grand royal residential ensembles consisting of several buildings to be used for different purposes. The mandatory structural components of such complexes were the so-called royal apartments, the royal hall, the royal stables and the royal chapel. Special officials would be charged with supervising these elements. City palaces with gardens, and castles for entertainment and hunting facilities formed an entire network of residences under the jurisdiction of the ruler, it being most concentrated in the 19th century. These residences were reconstructed, modernized and decorated for several centuries. All the representational structures were and still are the most visible visual and architectural expression of the Spanish monarchy, even of the ruler's alleged godly power, which was exalted further through royal ceremonial rituals. The evolution of Spanish ceremonials and

the residences that were composed to accommodate the requirements of these ceremonials are obvious evidence that the king of Spain, as a majority of other European monarchs, was gradually distancing himself from his court and nation. The most famous and monumental residences of Spain's kings from the New Ages include Madrid's Royal Palace and La Granja de San Ildefonso near Segovia. The monumental Royal Monastery of San Lorenzo de El Escorial is exceptional in this regard, as it was built according to a well-devised plan and had to meet all the ceremonial requirements, and serve as an ideal model of a Catholic ruler's residence.

The political, social, cultural and artistic circumstances affecting the state's development also had an impact as much on the structure of the ruler's court as on diplomatic protocol and representational traditions. Monarchs' appearances before their subjects and the public at large, receptions organized for various occasions, festivals and balls, their form and content being determined by long-standing traditions, were all organized in consideration of architectural spaces and stylistic environmental innovations.

Up until the end of the 16th century Spain was not a politically or culturally unified country, but consisted of several regions (kingdoms, duchies) each having their own unique historical and cultural tradition, united under the sceptre of one ruler. In the king's court, it was the so-called Castilian protocol that predominated, as Castile was the core of all of Spain's unification. However certain ceremonial elements, forms of events, room structure and hall decoration motifs were adopted from the other regions, with great influence also coming from Moorish traditions that remained quite vital in many of the residences of southern Spain, now captured from the Moors and used for representational purposes.

Madrid as the permanent residence of the ruler became well established in the 16th century. The King of Spain Philip II decided to move on from the provisions of the Castilian protocol, which had undergone many various influences, and adopted the strict Burgundian ceremonial. These rituals and ways of understanding the protocol further enhanced the historical and artistic functional traditions of Spain's royal palace in the early New Ages. Thus, this particular formation of the Spanish royal palace's etiquette and ceremonial traditions proved to be popular amongst many of Europe's monarchies. Its influence was similarly felt in the courts of the grand dukes of Lithuania and the kings of Poland.

Knowledge of the monarch's palace ceremonial requirements reveals aspects of the state's history, its traditions, and the subtleties of ruling and court life, allowing us to more adequately assess society's cultural attitudes, understand the historical purpose of residences and their structural parts, the stylistic decisions made, and reveal the essential features of festivals, ceremonies and everyday life.

PROTOCOLO, USO Y CEREMONIAL DE LOS PALACIOS REALES DE LA MONARQUÍA HISPANA DURANTE LOS SIGLOS XV Y XVI

I. CONTEXTO: ESPAÑA EN EUROPA. LOS DOMINIOS DE CARLOS V Y LA RECEPCIÓN DE LOS MODELOS EUROPEOS EN LA CONFIGURACIÓN DEL PROTOCOLO CORTESANO

«Tienen los católicos Reyes de España en sus reinos, Palacios, y Alcázares, y fortalezas, unos para ostentar su grandeza, otros para la recreación de la vida, y otros para la defensa de sus reinos, y todos autorizan al dueño, a las ciudades y aun al Reino, pues es cosa asentada que los edificios lo hermocean todo.»

Fr. Lorenzo de San Nicolás, *Arte y uso de Arquitectura*, Madrid, 1661, vol. 1, p. LXXIX

«No creo, en fin, que en Europa se halle nada semejante, puesto que es todo tan magnífico, tan majestuoso, tan exquisitamente obrado, que ni el que lo contempla puede cerciorarse de que no esté en un paraíso, ni a mí me sería posible hacer una relación exacta de cuanto vi.»

Jerónimo Münzer, *Viaje por España y Portugal (1494-1495)*

Resulta ampliamente complicado hablar del ceremonial real en España durante los siglos XV, XVI y, posteriormente, XVII al darse en el país unas circunstancias políticas, sociales, culturales y artísticas que afectarían al modo de representación cortesano, a la forma en la que se van a configurar los palacios reales y a cómo el monarca se va a mostrar ante sus súbditos; combinando usos tradicionales de larga tradición con innovaciones arquitectónicas.

Estos cambios, sin olvidar la herencia recibida por la realidad que sufre la Península Ibérica durante los siglos bajomedievales –debido sobre todo a la presencia musulmana durante casi 800 años y a la culminación del proceso reconquistador en 1492 con la Conquista de Granada– se intensifican con la llegada de Carlos de Austria, o Habsburgo (Gante, 24 de febrero de 1500 – Monasterio

de Yuste, 21 de septiembre de 1558) en 1516 como rey de España con el nombre de Carlos I.

Éste fue el primer monarca que unió en su persona las coronas de Castilla, Aragón y Navarra, y, además, se convirtió en Emperador del Sacro Imperio Romano Germánico como Carlos V (1520–1558), llamado *César*, *el César Carlos* o *Su Majestad Cesárea*.

Hijo de Juana I de Castilla (1504–1555) y Felipe el Hermoso (1506); Carlos era nieto por vía paterna del emperador Maximiliano I de Austria (Habsburgo; 1459–1519) y Marqués de Borgoña (1457–1482) (de quienes heredó los Países Bajos, los territorios austríacos y el derecho al trono imperial) y por vía materna de los Reyes Católicos, de quienes heredó Castilla, Navarra, las Islas Canarias, las Indias, Nápoles, Sicilia y Aragón.

Con él se inaugura además la monarquía de los Austrias o Habsburgo en España, que se extendió durante el siglo XVI y XVII, al que sucederán Felipe II (1556–1598); Felipe III (1598–1621); Felipe IV (1621–1665) y Carlos II (1665–1700). La muerte del último de los Austrias españoles sin descendencia, hizo que se desencadenara la Guerra de Sucesión española que concluyó en 1713 con la firma del tratado de Utrecht y el inicio de la dinastía Borbón en la figura de Felipe V (1700–1746).

A pesar del papel tan importante que tuvo Carlos I de España y V de Alemania en la configuración europea desde 1516 hasta 1556; éste, siguiendo la tradición de los reyes hispanos, mantiene la itinerancia de la corte y será su hijo Felipe II quien, en 1561, convierta a Madrid en la primera capital de la monarquía española desde donde gobernar su inmenso Imperio.

El establecimiento de una sede permanente de la corte, hizo que se crearan los llamados *Reales Sitios* formados por un conjunto de edificios –palacios fundamentalmente– levantados a lo largo del período 1550–1850.

Su principal función residía en la representación arquitectónica de la Majestad Real mediante una red territorial de palacios, jardines, casas de recreo o cazaderos situados en los alrededores de Madrid. Partiendo de orígenes medievales, encontró su configuración durante el reinado de Felipe II y durante los tres siglos siguientes fue ampliándose, modificándose y perfeccionándose.

El conjunto de edificios representa la manifestación arquitectónica más visible del poder de la Monarquía y responde al modelo de «sistema» de residencias reales como expresión de las monarquías modernas, que tiene su origen en los estados italianos del Renacimiento y alcanza su plenitud en Francia y España.

En España una serie de factores configuraron estas formas de expresión arquitectónica de la Monarquía como verdadero *sistema de Sitios Reales*, que llegó, ya en el siglo XIX, a su máxima expresión y desarrollo durante los reinados de Carlos IV (1788–1808) y Fernando VII (1808–1833).

A todo esto, hay que añadir también como el 15 de agosto de 1548, tras seis meses de ensayos, fue introducido el ceremonial borgoñón en la corte del príncipe Felipe, heredero del emperador Carlos I de España y V de Alemania.

El príncipe era el primer primogénito de la Casa de Austria española, educado y formado para tal. Carlos I dudó entre formar a su hijo según la etiqueta seguida por la Corte de Castilla, reino considerado como buque insignia de todos los que componían sus amplios territorios, o según la borgoñona, en la que él había sido formado y había seguido toda su vida.

A pesar del establecimiento del ceremonial borgoñón, la creación de una sede permanente en Madrid tras establecer la capital en 1561 y la configuración del sistema de Reales Sitios a partir de este momento; resulta interesante mostrar el modo en el que se configuraron los palacios de la monarquía en el momento inmediatamente anterior y el uso que se daba a sus diversos espacios donde la tradición hispanomusulmana tuvo un amplio peso.

II. ANTECEDENTES. LA ITINERANCIA DE LA CORTE

2.1. LOS PALACIOS DE JUAN II (1404–1454), ENRIQUE IV (1454–1474) Y LOS REYES CATÓLICOS (1474–1516). USO Y FUNCIONALIDAD DE LOS ESPACIOS

Un aspecto importante durante la Baja Edad Media es la consideración del carácter itinerante que tuvo en aquellos siglos la corte o *palatium regio*, debido tanto a la necesidad material de alternar sus lugares de abastecimiento como a la conveniencia política de que el rey se hiciera presente en diversas zonas del reino para ejercer de manera más efectiva sus poderes.

De este modo, a medida que se avanza en el período medieval, los reyes van a ir perfilando la tipología de sus residencias reales: fortalezas y palacios urbanos, mansiones rurales en algunos casos, alojamientos en monasterios y hospedajes en casas de nobles¹. Así, desde la segunda mitad del siglo XIII, se crea el cargo de **alcaide**, que era enviado por el rey para custodiar sus alcázares y castillos urbanos cuando él no está presente. Esta medida resultaba fundamental, ya que, de este modo, el monarca se aseguraba la existencia de una red de castillos y fortalezas que podía tener siempre a su disposición, manteniendo el carácter itinerante de la corte².

En los siglos XIV y XV, los principales titulares de los castillos y fortificaciones van a ser la monarquía, los municipios del reino, los nobles en sus señoríos, algunos prelados en los suyos y, desde luego, las órdenes militares.

Al calor de la promoción señorial, la «nobleza nueva» de la

1 Ladero Quesada M. A. «Los alcázares reales en la Baja Edad Media castellana: política y sociedad», in: Castillo Oreja M. A. *Los Alcázares Reales. Vigencia de los modelos tradicionales en la arquitectura áulica Cristiana*, Madrid, 2001, pp. 11–35, p. 11.

2 *Ibid.*, p. 13.

época Trastámara, a partir de finales del siglo XIV, alzó también lujosos castillos y palacios –éstos últimos en ciudades pertenecientes al rey– que fueron usados por el monarca para hacer, como veremos, uso de ellos; siendo algunos de los más significativos, el castillo-Palacio de D. Ílvaro de Luna en Escalona, los Pimentel en Benavente, los Mendoza en Manzanares, Buitrago y Guadalajara, Los La Cerda en Cogolludo, los Velasco en Burgos o los Guzmán en Sevilla y Sanlúcar de Barrameda³.

La tipología de las edificaciones de titularidad regia, fortificadas o no, estaba ya bien establecida en diferentes modelos: el **alcázar urbano** –a partir de precedentes altomedievales o andalusíes, vinculado generalmente a las funciones militares de castillo–; **palacios urbanos no fortificados** pero de residencia más cómoda; **casas y pabellones rurales** para recreo, caza, etc. con frecuencia como residencias secundarias respecto a los de alguna ciudad próxima –algo que se mantendrá en el sistema de Reales Sitios durante la época moderna–; **habitaciones regias en monasterios** o en sus anejos; y, finalmente, **castillos y peñas bravas** con función militar, que no solían ser sede de residencia regia.

A pesar de esta itinerancia de la corte y de la carencia de una sede permanente, el conjunto de los alcázares reales constituye, sin duda, uno de los aspectos más singulares e interesantes de la arquitectura española bajomedieval, plenamente vigente en el contexto de las construcciones palaciegas durante la Edad Moderna⁴.

EL ALCÁZAR URBANO

Cuando se concluyó el período principal de la *reconquista*, en tiempos de Alfonso X (1221–1284), el *palatium regio* no se sedentarizó pero sí pasó de una situación de uso y residencia más frecuente en determinados conjuntos, lo que era más propio de reyes que desarrollaban ante todo funciones legislativas y administrativas.

Hubo que contar con residencias adecuadas para amplios periodos de tiempo y casi todas las ciudades dispusieron de alcázares de diversa importancia, haciéndose obras en muchos de ellos desde el siglo XIV. Así, los **Reales Alcázares de Sevilla** fueron el primero y más persistente de los palacios en el sentido que hoy damos a la palabra. Además, su propia configuración permite definir las funciones que tenían estos espacios.

Sobre una edificación de época almohade, se realizaron numerosas obras en los siglos XIV y XV. Fueron de gran importancia las obras emprendidas por Pedro I (1350–1366, 1367–1369) entre 1353 y 1364, que comenzaron con el derribo de casi todo lo antiguo, pues tenían por objeto mejorar la calidad de la residencia regia y crear un escenario de poder real de cara al vecindario. Por eso en el patio o zaguán de la Montería, se construyó un trono elevado sobre gradas, en que el rey don Pedro daba públicas audiencias al pueblo. Estaba fabricado de piedra, sobre unas gradas altas y encima estaba una silla labrada de piedra con su cubierta sobre cuatro columnas, permaneciendo este tribunal así muchos años. Don Pedro instaló también en el jardín o huerta del alcázar un busto suyo con tratamiento imperial –con diadema de oro sobre la cabeza–⁵.

3 Cooper E. *Castillos señoriales en la Corona de Castilla*, Salamanca, 1991, t. 3; Ladero Quesada M. A. «Los alcázares reales», p. 17.

4 Castillo Oreja M. A. *Los Alcázares Reales*, p. 9.

5 Ladero Quesada M. A. «Los alcázares reales», p. 26.

En algunos casos, a pesar de existir un alcázar, los reyes se alojaban en palacios nobiliarios. Ası́, en el reino leonés, habı́a alcázar real en Salamanca, pero Isabel I (1474–1504) se alojaba en la llamada *Casa de las Conchas* y en la de los *Doctores*⁶.

En el caso de Burgos, los Reyes Católicos se alojaban en la *Casa del Cordón* o palacio de los Velasco, condestables de Castilla, cuando acudı́an a la ciudad, o bien en recintos monı́sticos prı́ximos a la Cartuja de Miraflores, o incluso en la *casa* de Ventosilla.

Hay que seńalar tambián como en la «red palacial» de castillos y casas regias prı́ximas al nı́cleo vallisoletano se incluyen a fines del siglo XV la fortaleza de La Mota de Medina del Campo, la de Arévalo y las casas reales de esta villa, de Madrigal de las Altas Torres y Medina del Campo⁷.

El principal conjunto de residencias reales en la segunda mitad del siglo XV se situaba a ambos lados de la sierra de Guadarrama. Segovia contaba con su alcázar, una fortaleza principal del reino, remozada y ampliada con nuevas estancias en su interior por Enrique IV. Allı́ se guardó en ocasiones el tesoro real, y sus alcaldes, como en otros casos semejantes, o bien eran personajes de primera en la vida polı́tica del reino o de gran confianza personal del rey⁸.

En el **Alcázar de Segovia** se llevó a cabo algunas obras de gran importancia para exaltar simbólicamente la majestad real y su continuidad institucional. La mayor parte del presupuesto va destinado a la mejora de los aposentos regios, tanto en el aspecto exterior como en las estancias interiores. Siendo ası́ prı́ncipe, Enrique IV encarga la decoración de la Sala de las Pińas en 1452. La del Solio, la del Cordón y la de los Reyes se decoran entre 1456 y 1458. En todas ellas interviene Xadell Alcalde, artı́fice mudéjar⁹.

De la Sala de los Reyes, las estatuas que la decoraban desaparecieron en el incendio de 1862 y hoy sόlo se conservan unas acuarelas hechas por el pintor José Avrial (1807–1891) en 1844¹⁰. Se trataba de una serie escultórica con los retratos de los Reyes de Castilla desde Pelayo (718–737) hasta Enrique. La idea se inicia con Alfonso X, pero se desconoce hasta dónde llega. Las crónicas describen 34 estatuas, sentadas, con el cetro y globo en las manos. Ejecutadas en madera, eran doradas después, lo que llevó a pensar que podı́a tratarse de oro macizo. El Barón bohemio de Rosmıthal en su crónica del *Viaje por Espaņa*, relatada por Gabriel Tetzell que le acompan, afirma: «No vi en Espaņa un alcázar más hermoso que éste ni que tuviera tantas riquezas de oro, plata y alhajas»¹¹.

El **alcázar de Toledo** habı́a perdido mucho de la importancia que tendrı́a como residencia regia en los siglos XII y XIII, aunque conservaba su función militar. De este modo cuando los Reyes Católicos alzarán el monasterio franciscano de San Juan de

los Reyes, consideraron oportuno establecer en él aposentos reales, según el modelo ya seguido en otros casos, o alojarse en casas de nobles, y se limitaron a reforzar el carácter militar del alcázar.

La conquista de Granada (1492) facilitó la posesión y uso del último de los grandes alcázares reales andalusı́es, **La Alhambra con el Generalife** y sus anexos, tanto para usos militares como residenciales.

Al situar sobre el mapa los emplazamientos de alcázares y residencias urbanas de los reyes en el siglo XV se observa sin dificultad cómo coincide la distribución de los más importantes como eje principal que articulaba la economı́a castellana, y buena parte de su población, desde Burgos, pasando por Valladolid y Medina del Campo, Segovia, Madrid y Toledo, hasta Córdoba y Sevilla. Eran las zonas de la Corona de Castilla donde los monarcas tenı́an que hacerse presentes de manera más continua y, a la vez, las más capaces para sostener los gastos de su casa y administracin¹².

2.2. LA INFLUENCIA DE LOS MODELOS HISPANOMUSULMANES

Los casi 800 ańos de dominación musulmana hizo que los usos ı́rabes en la configuración de los palacios reales y del ceremonial cortesano bajomedieval tuviera un peso de gran importancia.

Cuando se leen las crónicas medievales, de los reyes de Castilla, de personajes destacados de la corte o los relatos de viajeros que recorrieron Espaņa durante los siglos XV y XVI, siempre sorprenden las frecuentes referencias al ambiente de mudejarismo, en que transcurrı́a la vida de la sociedad hispánica de la Baja Edad Media. La fascinación por lo oriental, asimilado a través de al-Andalus, llevó a los castellanos a imitar a menudo costumbres como la forma de vestir, el modo de cabalgar, determinadas diversiones como *correr toros*, y en fiestas y banquetes no solı́a faltar la msica y los bailes *al estilo morisco*. Numerosos testimonios permiten comprobar que éstas y otras costumbres islamizadas estaban tan incorporadas a su forma de vida que los extranjeros las califican en el siglo XV de «moda de Castilla» o «a la espańola»¹³.

Además, a lo largo de varios siglos, la cultura hispanomusulmana logró desarrollar en torno a los edificios reales un amplio repertorio de tipos constructivos y de técnicas artesanales de carácter suntuario –techumbres de lazo de madera dorada y policromada, yeserı́as *cortadas a cuchillo*, alicatados de cerámica vidriada...– que lejos de perderse conforme avanza el proceso de la Reconquista, fueron comúnmente asimiladas por el arte y la cultura de los vencedores y adoptados por reyes y prı́ncipes cristianos, tanto en los edificios tomados al infiel como en los palacios construidos de nueva planta.

A este fenómeno, asociado a otro más amplio conocido como arte mudéjar, responden, en similar medida, la polı́tica continuada de conservación de esos edificios tradicionales y los programas de ampliación desarrollados por los monarcas después de su anexión a la corona, para adaptarlos a los nuevos usos y al ceremonial y etiqueta de la corte¹⁴.

Al valorar el éxito del mudéjar como opción artı́stica de la corte castellana, es necesario resaltar el papel desempeńado por la monarquı́a, ya que los reyes, al incorporar a la corona ciudades de Al-Andalus, toman siempre posesión de los alcázares y palacios de

12 Ladero Quesada M. A. «Los alcázares reales», p. 22.

13 Pérez Higuera T. «Los Alcázares y palacios hispano-musulmanes: paradigmas constructivos de la arquitectura mudéjar castelana», in: Castillo Oreja M. A. *Los Alcázares Reales*, p. 37.

14 Castillo Oreja M. A. *Los Alcázares Reales*, p. 9.

los soberanos musulmanes que convierten en sus residencias, a la vez que sirven de modelo para sus propias edificaciones. Este gusto se observa en monarcas como Pedro I, Enrique IV y permanece vigente hasta los Reyes Católicos o el propio Carlos I.

Puede resultar clarificador matizar, aunque sea brevemente, los niveles de actuación de los edificios durante el proceso que discurre entre los siglos XII y XV:

- Conservación de edificios islámicos. Esto sucede con la Alhambra y algunos palacios almohades del Alcázar de Sevilla.
- Adaptación y remodelación de los edificios islámicos dentro de la tradición hispanomusulmana, bien con nuevos aposentos como la Sala de la Justicia o el Patio del Yeso del Alcázar de Sevilla o el Salón de los Reyes Católicos en la Aljazeera de Zaragoza, o incorporando hasta un palacio completo como el de Pedro I en el recinto del alcázar de Sevilla.
- Una transformación más profunda, marcando el contraste entre los edificios islámicos y las nuevas construcciones; algo que aparecerı́ en el siglo XVI en el palacio de Carlos V adherido al Patio de Comares de la Alhambra.
- Construcción de edificios de nueva planta tomando como modelo los prototipos musulmanes. Como ocurre con las salas ańadidas por Enrique IV en el alcázar de Segovia¹⁵.

Con la misma insistencia que en la arquitectura hispanomusulmana, los palacios mudéjares acusan el contraste entre un exterior falto de ornamento y la exuberante riqueza desplegada en los interiores. Aquı́ se impone el revestimiento completo de los muros –alicatado, azulejos o zócalos pintados abajo y yeserı́as en la parte alta– y esa decoración ası́ se prolonga en las techumbres de madera dorada y policromada, adornada con lacerı́as y pińas de mocı́rabes. La impresión de lujo y opulencia que estos salones produccı́an no deja de ser reseńada por los embajadores y viajeros que visitarı́an la corte castellana, y sus descripciones más parecen hoy fabulaciones literarias que testimonios reales.

Cuando en 1465 el barón de Rosmıthal visita el alcázar de Segovia, se admira ante «un elegantı́simo palacio adornado de oro, plata y de un color celeste que llaman azul, y con el suelo de alabastro». Además de la famosa sala de los reyes con representaciones «en oro puro» de los monarcas de Castilla y León, «recorre otras cinco salas o cı́maras adornadas y hechas de alabastro y oro...entre ellas, la que sirve de dormitorio al rey tiene un artesonado de reluciente oro, y las ropas del lecho estaban tejidas de oro ası́ como el tapete que lo cubrı́a». Entre los diferentes elementos ornamentales, los que provocaban mayor asombro y deslumbramiento eran desde luego las techumbres de madera, alabadas tanto por el dorado y la policromı́a como por la rica decoración de lacerı́a.

No extrańa, por tanto, que la conservación y reparación de las techumbres mudéjares fuera una de las labores más frecuentes en las obras de mantenimiento de los palacios reales durante la época de los Reyes Católicos y Carlos V, ya que además de su aspecto suntuoso permitı́an renovar los emblemas dinı́sticos, llegando en muchos casos a disfrazarlas «a lo romano», con nuevos motivos del repertorio renacentista italiano.

Esta rica ornamentación hace olvidar en los palacios mudéjares la pervivencia de estructuras tı́picamente islámicas que,

15 Pérez Higuera T. «Los Alcázares», p. 38.

sin embargo, resultan evidentes tras el análisis arquitectónico de los edificios.

En la distribución general de la planta se suele conservar el acceso en recodo desde el exterior a través de un pequeńo vestı́bulo o zaguı́n, de modo que la portada queda desplazada con respecto al patio central y ello obliga generalmente a su ubicación en el lateral de la fachada, en claro contraste con la regular simetrı́a de los palacios europeos.

En cuanto al patio, aunque mantiene a veces el esquema propio de la arquitectura hispanomusulmana de planta rectangular con habitaciones precedidas de pórticos en los lados menores, suele tener galerı́as en los cuatro lados.

Idéntica tradición musulmana se confirma en el tipo de sala alargada con alcobas de planta cuadrada en los extremos, denominadas en castellano *quadras*. En el pavimento de algunas salas se conserva todavı́a la fuente a la que llegaba el agua desde el patio por un canalillo, como se ve en la Sala de la justicia del Alcázar de Sevilla, en la Sala del Aljibe del palacio de Tordesillas o en la sala de la fundadora perteneciente al palacio de dońa Juana Enrı́quez (1425–1468) dentro del convento de Santa Isabel de los Reyes en Toledo¹⁶.

Alternando con la sala alargada se constata la incorporación de la *qubba*, que mantiene el carácter plurifuncional de la arquitectura islámica, y que en las construcciones mudéjares puede servir para uso doméstico y tambián como espacio religioso en oratorios y capillas funerarias. Destaca, por ejemplo, la Sala de la Justicia y el Salón de Embajadores en el Palacio de Pedro I en el recinto de los reales alcázares de Sevilla y otras estancias tan significativas como el Salón del Trono o del Solio en el alcázar de Segovia.

Finalmente, otra huella del claro origen islámico se percibe en la transformación del patio en un jardı́n doméstico, ańadiendo arbustos, frutales y plantas olorosas y tambián albercas y fuentes bajas con surtidores, componentes básicos del jardı́n oriental como expresión materializada del paraı́so¹⁷.

2.3. LAS ACTIVIDADES PALACIEGAS DE UNA CORTE ITINERANTE. PROTOCOLO, FIESTA Y CEREMONIAL

Aunque resulta sumamente complicado establecer una correspondencia directa – por la falta de documentos y destrucciones o ampliaciones posteriores –, entre las estancias conservadas y el uso al que fueron destinadas, durante el momento de itinerancia de la corte, resulta interesante analizar el ceremonial cortesano y el uso de los espacios palaciegos, como precedente a la estricta codificación que se producirı́ en época de los Austrias.

La corte de Juan II, y sobre todo, de su valido Don ı́lvaro de Luna, fue escenario de muchos festejos, animados por el gusto del mismo rey, de su privado don ı́lvaro de Luna y de sus primos los infantes de Aragón. En ellos suelen desarrollarse junto a los **torneos, justas o juegos de cańas** –en espacios abiertos, como es lógico–; los **banquetes, momos y danzas** en la «sala» del palacio¹⁸.

16 *Ibid.*, p. 48.

17 *Ibid.*, p. 54.

18 Dentro de la amplia bibliografı́a al respecto, v., de Andrés Dı́az R. «Las “entradas reales” castellanas en los siglos XIV y XV, según las crónicas de la época», in: *En la Espaņa Medieval*, 4, 1984, pp. 48–62; Idem, «Las fiestas de caballerı́a en la Castilla de los Trastmaras», in: *En la Espaņa Medieval*, 6, 1986, pp. 81–108; Idem, «Fiestas y espectáculos en las “Relaciones Góticas del Siglo XVI”», in: *En la Espaņa Medieval*, 14, 1991, pp. 306–336; Bouza F. «El espacio en las fiestas y en las ceremonias de corte. Lo cortesano como dimensión», in: *La fiesta en la Europa de Carlos V*, Madrid, 2000, pp. 155–173; Ladero Quesada M. A. *Las fiestas en la cultura medieval*, Madrid, 2004; Palomo Fernández G., Senra Gabriel Y Galán J. L. «La ciudad y la fiesta en la historiografı́a castellana de la Baja Edad Media: escenografı́a lúdico-festiva», in: *Hispania*, LIV/1, 186, 1994, pp. 5–36.

6 *Ibid.*, pp. 19–20.

7 *Ibid.*, p. 21.

8 *Ibid.*, p. 22.

9 Martı́nez Burgos Garcı́a P. «Enrique IV, Mecenazgo y utopı́a en el siglo XV castellano», in: *El Arte espańol en épocas de Transición*, IX Congreso Nacional CEHA, León, 29.IX–2.X.1992, Madrid, 1994, t. 1, pp. 315–320, p. 317; Villaseńor Sebastián F. «Los artistas del rey: documentos iluminados para Enrique IV de Castilla (1454–1474)», in: *Reales Sitios*, 169, 2006 (3), pp. 1–15.

10 Tormo E. *Las viejas series icónicas de los reyes de Espaņa*, Madrid, 1917, cap. 1, pp. 17–29; Sánchez Cantón F. J. «La serie de Retratos Regios del Salón del Alcázar segoviano», in: *El correo Erudito*, II, 1940, pp. 309–313; y más actualmente, recogiendo testimonios y bibliografı́a actualizada: Collar de Cáceres F. «En torno al Libro de Retratos de los Reyes de Hernando de vila», in: *Boletı́n del Museo del Prado*, IV, núm. 10, 1983, pp. 7–35.

11 Favie A. M. *Viaje por Espaņa*, Madrid, 1899, pp. 66–67.

«El aula o sala del palacio era el espacio de carácter más público, y desde los tiempos altomedievales evoca la reunión del monarca con sus servidores y vasallos. Era espacio de gobierno, donde tenían lugar los actos de pleitesca y homenaje, pero también espacio en el que se celebraban los ritos de comensalidad, y espacio de la fiesta, en el que el rey hacía participar de su *gaudium*, de su alegría, a los súbditos de la corte o a los extranjeros que acuden a ella». O bien, en su nivel de poder propio, los grandes nobles, que, a veces oficiaban como anfitriones de los reyes.

Entre los actos que componían el «hacer sala» en el palacio regio, destaca el *banquete*, acontecimiento excepcional que «en manos de la realeza podía servir como instrumento eficaz de sometimiento y, al mismo tiempo, de solidaridad comunitaria con la nobleza». Es, por una parte, «un espectáculo cada vez más ritualizado», en un escenario suntuoso donde destaca el estrado, con diferentes gradas para jerarquizar a los comensales en torno al rey, cuya silla está más elevada, bajo dosel, con un paño o tapiz de fondo, y los aparadores, bien iluminados, para mostrar la vajilla de plata y la vidriería. Esta muestra en los aparadores era un elemento indispensable del banquete y, a veces, ocasión extraordinaria para mostrar la liberalidad regia como sucedió en 1458, durante las fiestas ofrecidas por Enrique IV a los embajadores de Bretaña, cuando el rey, advertido de que unos escuderos robaban algunas piezas, no quiso que se los detuviera ni castigara¹⁹.

Entre las más destacadas está la fastuosa recepción y banquete que Don Álvaro de Luna ofreció a Juan II y a su segunda mujer, Isabel de Portugal (1428–1496), en su castillo-palacio de Escalona, en 1448.

Esta celebración tuvo lugar en la llamada Sala Rica, que debió ser una espectacular estancia que acogía las celebraciones y acontecimientos que sucedían en el castillo y que, por su rica decoración, completaba la impresión deslumbrante que se perseguía obtener desde la entrada, como experimentaron los caballeros portugueses que en 1448 iban en el séquito de la reina Isabel. Los convidados habían tenido que traspasar una puerta de entrada adornada con cabezas de osos y jabalíes, mientras en el centro les recibía el mayor de los trofeos, una cabeza gigantesca de león. Esta sala rica, evidentemente acogía las danzas, músicas, banquetes y entremeses a los que Don Álvaro era aficionado. La mesa destinada a los reyes se levantaba algo respecto a las otras y tanto el dosel que había sobre ella, como el fondo se había cubierto con «muy ricos paños de brocado de oro». El monarca fue servido en una copa de oro que tenía sobrecopa con piedras preciosas, regalo de la ciudad de Barcelona al Condestable. Otras mesas se colocaban de modo que alternaban en ellas hombres y mujeres. Así mismo, probablemente, servía de incipiente sala de exposiciones ya que en el lado contrario estaban los aparadores, donde estaban las vajillas, y en los cuales había muchas gradas cubiertas de diversas piezas de oro y de plata; y donde había muchas copas de oro con muchas piedras preciosas, y grandes platos, confiteros, barriles y cıntaros de oro y de plata, cubiertos de sutiles esmaltes y labores.

El Castillo de Escalona alcanza su máxima expresión cortesana y cumple más fielmente con su función palaciega gracias a esas fiestas a las que sirvió de escenario. En las fiestas de 1448, se

organiza una montería, en las que están presentes elementos de arquitectura efımera. Con todos los elementos propios de este tipo de celebraciones –músicas de variado y escogido instrumental, banquete servido en la lujosa vajilla del Condestable, bailes y otros festejos, torneos– estas fiestas constituyeron en cierto sentido la verdadera inauguración del castillo tras las obras realizadas después del incendio, siendo la primera vez que acude el rey a Escalona²⁰.

La entrega de regalos era un elemento frecuente en aquellas solemnidades, también cuando era un alto noble o eclesiástico el anfitrión. Así, ocurrió, por ejemplo, en la fiesta dada en 1459 por el arzobispo de Sevilla, don Alfonso de Fonseca (m. 1505), que era gran privado de Enrique IV, en honor de la reina Juana (1439–1475)²¹.

Elementos inseparables de la fiesta cortesana son los momos, «entremeses» o «entremets» –es decir, entre alimentos o platos– y otras representaciones teatrales primitivas, y la danza. Así lo describen algunas fiestas de tiempos de Juan II, como la dada por don Álvaro de Luna en 1435, con ocasión del bautizo de su hijo Juan (1435–1456), del que fueron padrinos Juan II y su mujer la reina doña María (1396–1445)²².

Los momos o representaciones de máscaras en la Sala regia tenían lugar casi siempre ya de noche; su origen es italiano, por lo que parece, y son más frecuentes a medida que avanza la segunda mitad del siglo XV. Los reyes utilizaban aquellos festejos, como otros, para su propia exaltación y para la crítica política de sus rivales.

«La danza, en armonía con los ritmos del alma, era el resultado de una educación donde el *gestus* se impone como signo de moderación, rango y condición. Los primeros manuales del arte de danzar, que surgen a principios del siglo XV, contribuyen, por tanto, a la codificación del gesto...La danza cortesana constituía un entretenimiento apto para favorecer las relaciones del monarca con la nobleza, o los embajadores, en un contexto festivo». La danza propiamente noble es la «baja», «en la que la pareja no se separa del suelo», mientras que la «danza alta» o baile, aunque también se practicara en palacio, era más propia de las clases populares. Entre ellas, la «morisca», una danza que se difundió desde España a otras cortes europeas: «Recordando los combates entre cristianos y sarracenos, la morisca parecía una danza guerrera que se apoya en gestos bruscos y algo desordenados, y en la que se empleaba un extravagante vestido: «ceñida la frente con un tafetán blanco o amarillo» y «calzones de cascabeles».

La recepción de embajadores era una ocasión especial para el despliegue de aquellas fiestas cortesanas y caballerescas porque venía a ser «un encuentro de dos cortes, en el que se destaca la receptora, con su monarca al frente, que llevaba la dirección de los actos de encuentro y contaba con todos los medios para mostrar mayor esplendor en la batalla de la ostentación que tenía lugar en la sala de su palacio». Las fiestas que se celebraban para la ocasión contribuían al agasajo de los embajadores, con el objeto de facilitar las relaciones con los reyes a los que representan y con los

20 Una reciente revisión del palacio de Escalona y las fiestas que allí tuvieron lugar en Villaseñor Sebastián F. «La mejor labrada e mejor casa y la más notable, rica e maravillosa capilla que había en toda España: desarrollo artístico y arquitectónico en Castilla en tiempos de don Álvaro de Luna», in: López Gómez O. (coord.) *Don Álvaro de Luna y Escalona. Poder, propaganda y memoria histórica en el otoño de la Edad Media*, Escalona, 2013, pp. 129–169.

21 Enriquez Del Castillo D. *Crónica de Enrique IV*, cap. XXIII.

22 Carrillo De Huet P. *Crónica del halconero de Juan II*, Granada, 2006, cap. CLXXXIV, pp. 211–212; *Crónica de don Álvaro de Luna, condestable de Castilla, Maestre de Santiago*, estudio y edición de J. de M. Carriazo, Madrid, 1940, cap. XLIII, pp. 146–147.

que se encuentran en permanente contacto epistolar. Los regalos intercambiados entre las partes, en especial las joyas, solían ser un elemento habitual en aquellas ceremonias. También lo era la entrega de considerables cantidades de alimentos por parte de los municipios por los que pasaba la comitiva o que estaban implicados en su recepción.

El desarrollo de las relaciones diplomáticas continuas incidió en la especial magnificencia de este tipo de fiestas que, en Castilla, fueron ya practicadas por Juan II y Enrique IV, como se manifiesta en algunas descripciones hechas por los cronistas.

Así la solemne recepción que Juan II hizo a los embajadores franceses en el alcázar de Madrid, en diciembre de 1434, con una puesta en escena llena de lujo y simbolismo pues, además de disponer su previo recibimiento por un gran cortejo de caballeros y prelados presentes en la Corte, el rey, sentado en su trono, utilizó todas las insignias de la dignidad regia y las completó con un León vivo encadenado, sentado mansamente a sus pies.

La recepción de la embajada bretona de 1458 dio lugar a fiestas en el Pardo durante cuatro días, con justas y juegos de cañas, cacerías, banquetes, momos y danzas.

La francesa, presidida por el conde de Armagnac en 1462, coincidió con las fiestas del bautizo de la princesa Juana, de la que el conde fue uno de los padrinos; y en en el banquete en la «sala» se consumieron nada menos que 346 cajas de confites y 40 botes de conservas dulces. Por su parte, el consejo de Burgos había ofrecido 36 cıntaras de vino blanco, que son 486 litros, a la embajada cuando pasó por la ciudad, además de otras provisiones y una corrida de toros.

En el bosque de Madrid fue recibida la embajada francesa encabezada por el conde de Armagnac, en 1462. Su floresta fue escenario de una señalada fiesta y de una justa. Las alamedas del bosque fueron emparamentadas con ricos paños de Arris, y los aparadores de lujo, con la plata que surtía la mesa del rey, fueron expuestos al aire libre. La exhibición de la rica plata y del tejido de oro y seda obtuvo, según el cronista, el efecto deseado: maravillar al conde, quien, de inmediato, quiso ser vasallo del rey castellano.

En el caso de los legados pontificios, los elementos caballerescos eran sustituidos por otros eclesiásticos, y el rey mostraba el respeto debido a la autoridad pontificia, de superior condición en lo espiritual, como sucedió con la venida de Rodrigo de Borja, futuro Alejandro VI (1492–1503), en 1472. A su llegada a Madrid, le recibieron, Enrique IV y los caballeros, extramuros²³.

Estos relatos de celebraciones se van a desarrollar también en época de los Reyes Católicos²⁴. Curiosamente se conserva una relación de sucesos que describe también una ceremonia, «casi real», protagonizada por Isabel en su etapa de principado, la recepción de los embajadores de Borgoña y las fiestas que se hicieron en su honor, en Alcalá de Henares, en 1472 o 1473. En esta relación, la reina es descrita de forma majestuosa y luciendo la corona.

En 1473, Enrique IV recibió pomposamente a su hermana Isabel (1451–1504) y a su marido Fernando de Aragón (1468–1516) en Segovia. El rey Enrique, según este cronista, «les hizo una sala en que sacó todas sus baxillas que de sus muchos thesoros avían

quedado y allí a una mesa el rey y los príncipes fueron de grandes señores servidos mucho como reyes, con las más pomposas éerimonias que jamás reyes en España se podieron servir».

Una vez muerto Enrique, Isabel fue proclamada como reina, en una ceremonia que se cumplió el día 13 de diciembre de 1474. Posteriormente, se produce el recibimiento de Fernando de Aragón en Segovia, el día 2 de enero de 1475, a pocos días de la proclamación de Isabel como reina propietaria y de él mismo como rey consorte. Esta ceremonia oficial no volvió a repetirse una vez que su marido llegó a Segovia. El único rito que se completó con la presencia de Fernando de Aragón fue la ceremonia de obediencia de los distintos representantes del reino que, como era usual, solía extenderse a lo largo de más de un mes, pero este ritual se celebró en palacio, en el marco de una audiencia regia concedida a cada dignidad que llegaba a prestar el homenaje a los reyes.

Posteriormente, se celebraron justas y fiestas ofrecidas a los reyes en Valladolid, en marzo de 1475, por el duque de Alba. De esta justa y fiestas disponemos de un relato bastante detallado en el *Cronicon de Valladolid*, escrito por un médico de la reina conocido con el nombre de el Doctor Toledo. Un detalle interesante es el uso de la corona real por parte de Isabel los días que presenció las justas. Ella portó una corona y sus damas llevaban también tocados a modo de corona. El relato del Doctor Toledo sugiere la idea de que la elección del vestido y el tocado de las damas parece iniciativa de Isabel: es como si la reina hubiera querido conseguir con el tocado de sus damas un efecto simbólico multiplicador. Iban, además, vestidas de brocado verde y de terciopelo pardillo, precisamente los colores que ostentaba la divisa personal de Isabel, la divisa de las flechas.

Otros ceremoniales importantes al comienzo del reinado de Isabel son: la ceremonia de despedida al rey Fernando en Valladolid antes de partir con la hueste hacia el asedio de Toro, en la primavera de 1475; la primera entrada real del rey Fernando en Toledo y la ceremonia de triunfo por la victoria en Toro, ambas ocurridas en 1477. En la última, que tuvo lugar el 2 de febrero, Isabel tiene un gran protagonismo al ser recreada con toda la majestuosidad que corresponde a su realeza, con corona y con el collar de balajes que, según el autor de la crónica *La Divina retribución*, el Bachiller Palma, se decía haber pertenecido al rey Salomón. No hay alusión, sin embargo, al atuendo del rey Fernando. La reina aparece investida de la legitimidad que le concede la exhibición de la insignia real, la corona. Por otra parte, al lucir una joya a la que se atribuye un poder simbólico de resonancias bíblicas, la reina se transfigura en modelo de sabiduría regia y en realeza sagrada.

III. LA CORTE EN SEDES PERMANENTES. CARLOS I (1516–1556) Y FELIPE II (1556–1598)

3.1. EL ESTABLECIMIENTO DEL CEREMONIAL BORGONÓN

Si de forma aproximada se han definido tanto algunos de los palacios como los usos que se hicieron de los mismos en el siglo XV, la realidad iba a experimentar cierto cambio a lo largo del siglo XVI. Tras la llegada de Carlos I, como primer rey de España en 1516; en 1535, cuando se estableció la primera casa del que sería el más importante rey de toda la Edad Moderna, su padre el emperador pidió que se le informase de los usos y costumbres

19 Torres Fontes J. *Estudio sobre la «Crónica de Enrique IV» del Dr. Lorenzo Galíndez de Carvajal*, Murcia, 1946, cap. 35, p. 150. Lo toma de Enriquez Del Castillo D. *Crónica de Enrique IV*, ed. de Aureliano Sánchez Martín, Valladolid, 2004, cap. XXIV, p. 113.

23 Enriquez Del Castillo D. *Crónica de Enrique IV*, cap. CLIX, p. 213.

24 Fundamental para el período la obra de Fernández De Córdova Miralles Á. *La Corte de Isabel la Católica. Ritos y ceremonias de una reina*, Madrid, 2001.

que se seguían en la formación de un primogénito real de Castilla. Para ello, se solicitó asesoramiento a Gonzalo Fernández de Oviedo (1478–1557), que había sido instructor del príncipe don Juan, primogénito de los Reyes Católicos. Sin embargo, el informe de Oviedo llegó en 1547, cuando el emperador ya se había decidido por la etiqueta borjoñona²⁵.

Carlos I optó por la segunda opción, más rica en magnificencia y ostentación, acorde a un monarca que iba a gobernar buena parte del mundo. Así, los aparentemente austeros ceremoniales castellanos serían sustituidos por un rígido protocolo encaminado a elevar la figura real a dimensiones cuasi-divinas.

Los usos y costumbres del protocolo borjoñón fueron puestos en práctica el año de 1548, momento previo al viaje que el príncipe iba a realizar por todos sus futuros reinos de los Países Bajos. El príncipe debía esforzarse en conocer el ceremonial borjoñón, para producir una inmejorable impresión personal en dicho recorrido²⁶.

A pesar de que se realizaron algunas modificaciones posteriores, sustancialmente la asistencia al monarca estaba articulada en cuatro dependencias:

1. **La Casa Real** propiamente dicha, dirigida por el mayordomo mayor, encargado de la administración, alimentación y alojamiento del monarca, la familia real y todos los criados a su servicio.
2. **La Címara Real**, cuyo jefe máximo era el sumiller de corps, encargado del servicio personal del monarca.
3. **La Real Caballeriza**, encabezada por el caballero mayor, encargado del transporte.
4. **La Real Capilla**, a cuyo frente se situaba el limosnero mayor, también conocido como Patriarca de Indias, dedicado a supervisar todo lo referente al servicio religioso en el Alcázar, puesto de gran trascendencia, pues no en vano el Patriarca de Indias dirigía la vida religiosa del principal monarca de la Cristiandad, el Rey Católico por excelencia.

DEPENDENCIAS	JEFES
Casa Real	Mayordomo Mayor
Címara Real	Sumiller de Corps
Címara Real	Caballero Mayor
Real Capilla	Limosnero mayor / Patriarca de Indias

La Casa de la Reina tenía idéntica estructura a la del Rey, sólo se diferenciaba en la Címara Real. Ésta estaba dirigida por la camarera mayor, que tenía a su cargo a toda una serie de mujeres encargadas del servicio personal de la reina, desde su acompañamiento (damas de honor, dueñas de honor y damas) hasta encargadas de su aseo, vestimenta y limpieza de su cuarto.

De este modo, el establecimiento del ceremonial borjoñón determinarían en gran medida las reformas que durante el reinado

de Carlos I y, sobre todo, Felipe II se realizaron en el Alcázar de Madrid como residencia de la Corte tras el establecimiento de la capitalidad en 1561, así como la construcción de nueva planta del Real Monasterio del Escorial.

No obstante, la reconstrucción debe realizarse con cautela ya que los aposentos reales más importantes, en cuanto a ser los que «se utilizaban con más frecuencia», desde la época de Carlos V y los primeros años del reinado de Felipe II se han perdido, tanto en los Países Bajos como en España²⁷.

Sin embargo, normalmente el modelo de aposento consistía en cuatro tipos de espacios:

* Dos habitaciones que precedían a la cámara del monarca, y que servían para seleccionar a los visitantes de acuerdo con su rango.

* La propia cámara podía ir seguida de la cámara más reservada o retrete/*retraite*.

Las fuentes relacionadas con las diversas residencias borjoñonas en los Países Bajos, y el palacio ideal de Marja de Hungria (1521–1526) en Binche (construido en 1547–1549), confirman que esos espacios precedentes eran en verdad y respectivamente, una *salle* y una *sallette*, y que esta última servía también para la ceremonia muy borjoñona de la comida en público, en la que la corte observaba, a cierta distancia, al príncipe comer solo, sentado bajo un dosel, al menos si no había ningún invitado de rango semejante; otras normas establecían cómo comer con acompañamiento durante un banquete oficial.

El duradero mito del lujo y esplendor de la vida cortesana borjoñona ha llevado, sin embargo, a subrayar el carácter borjoñón del ceremonial utilizado por Carlos V, Felipe II y sus sucesores, particularmente en España.

Una tendencia particular, claramente apreciable en la evolución del personal de la corte desde mediados del siglo XV, es su incremento numérico y consecuentemente el aumento en el esplendor del servicio real.

3.2. EL ALCÁZAR DE MADRID

Tras varias intervenciones en época medieval, en el año 1537 Carlos V decide la reedificación del Alcázar planteando su ampliación, y con ella se conserva el primer plano del mismo²⁸. Alonso de Covarrubias (1488–1570) presenta el alcázar en forma rectangular, con una organización distributiva en torno a dos patios que toman el nombre de Patio del Rey y Patio de la Reina, separados por una crujía intermedia en la que se encuentra la capilla y una escalera de gran desarrollo. En el ala occidental quedan reflejados tres viejos torreones semicirculares y otro en la esquina norte de forma más singular.

Las construcciones en torno al patio antiguo, que serían llamado patio del Rey, corresponden a las zonas donde los Trastámara habían organizado su residencia, prolongada por el sur hasta alcanzar las dos torres de la fachada principal. Al este se sitúa el nuevo patio, el de la Reina, de figura cuadrangular y que señala la ampliación de Carlos V.

Hubo intervenciones también en la antecámara, donde estaba situado el dosel del trono, y en la llamada Cuadra Real, habitación situada en la torre izquierda.

En el ala norte se observa una sucesión de *sala*, *antecámara*, *cámara* o *cuadra* en la torre ubicada en la esquina con una pequeña galería de conexión que conduce al siguiente conjunto de *cámara*, *retraite* y *chimenea de alcobas* (todas ellas renovadas en 1536).

Todos estos espacios ya existían en el siglo XV, a excepción de la galería y el retrete. El conjunto básico de sala, cámara y retrete corresponde tanto con las costumbres borjoñonas como con las castellanas en torno a 1500. Las habitaciones con chimenea abierta y cilidas alcobas es, sin embargo, puramente castellana, si bien también se aprecia su posterior influencia septentrional en la corte francesa.

Estructuralmente, era importante esta torre no sólo porque en ella se disfrutaba de las mejores vistas del Guadarrama, sino porque actuaba como elemento de articulación entre los diferentes pisos y entre espacios de estructura distinta.

También se construye entonces la Galería del Cierzo por plano de Covarrubias, quien dirige asimismo la reestructuración interna del ala sur, la ejecución del zaguán y la Sala de la Emperatriz, entre las dos torres meridionales del Homenaje y del Bastimento.

Entre 1547 y 1554 el arquitecto termina el patio nuevo, el llamado patio de la reina, con el que se lleva a cabo la ampliación, y procede a la demolición de la muralla en varias etapas; iniciándose la creación de nuevos aposentos.

Entre 1562 y 1568, Felipe II amplió el conjunto existente de aposentos insertando otras salas de audiencia semipúblicas, que le permitían separar a sus visitantes de una manera más apropiada:

La *antecámara*, también denominada *cuadra del rey* y la *cámara de presencia* o *cámara de audiencia*. La nueva segunda antecámara funcionaba aparentemente como una sala de audiencia para embajadores, pero también para los *Grandes de España*.

Felipe también añadió una *sala donde almuerza* (una *sallette*) cerca del *retraite* que sirvió para recibir a un cardenal en una ocasión. Este espacio era evidentemente más privado, es decir, de un rango más alto que el anterior, y estaba también conectado casi directamente, a través de una galería con la nueva Torre Dorada en el sureste del Palacio, en donde se hallaba ubicada la nueva cámara de Felipe.

La Galería considerada como espacio de representación fue importada por Felipe II de los Países Bajos a sus residencias españolas en la década de 1550, junto con otro concepto particularmente neerlandés: el pabellón en forma de torre ubicado en las esquinas salientes de la residencia, con cámaras iluminadas con numerosos ventanales, «habitaciones con vista» al paisaje circundante.

A mediados del siglo XVI, ninguna residencia (palacio urbano ni castillo) de la nobleza Habsburgo-borjoñona en los Países Bajos podía considerarse completa si no contaba con su propia galería. La galería pública podía servir como espacio de recreo, pero solía utilizarse más en concreto como un espacio adicional de recepción durante las fiestas, contando con una escalera de aparato que permitía disponer de un acceso directo desde el patio. Hacia 1500, su forma arquitectónica habitual es la de una larga sala, bien iluminada con numerosos ventanales al menos en uno de sus

lados, dispuesta sobre un pórtico abierto, y calentada al menos por dos grandes chimeneas monumentales.

En el castillo construido por su tía Marja de Hungria, gobernadora de los Países Bajos, y tempranamente destruido por Enrique II (1366–1367, 1369–1379), el príncipe descubrió una decoración que mezclaba la tradición hispanoflamenca de los tapices con la exposición de pinturas y esculturas italianas. En Bruselas, donde la nueva capilla no estaba terminada, Marja de Hungria había hecho erigir una galería de emperadores, larga sala rectangular dedicada a los banquetes, cuyas quince ventanas le hacían parecer una logia.

Felipe II sintió la necesidad de contar con un espacio semejante cuando él rediseñó de su puño y letra la planta del castillo de caza del Pardo (los denominados *rasguños* de Felipe II). Felipe también influyó en la introducción de galerías de estilo flamenco en el castillo de caza de Valsaen, que tenía varias; la más temprana de ellas (en la parte occidental cerca de la entrada y en la oriental dando al jardín) pueden verse en el dibujo realizado por Anton van den Wyngaerde (1525–1571) en 1562.

Al igual que el uso del ceremonial y la distribución de las habitaciones de tradición borjoñonas, el desarrollo de una galería larga borjoñona culmina con Felipe II de España. El Escorial poseía una galería pública y otra privada, ambas de dimensiones monumentales.

Cuando el rey instala su corte en Madrid, Felipe II ya había trastocado el orden simétrico del Alcázar, introduciendo los elementos decorativos y el arte que había observado en Italia, Francia e Inglaterra.

3.3. EL REAL MONASTERIO DE EL ESCORIAL

Frente a la acumulación de diferentes salas y añadidos en el Alcázar de Madrid, El Monasterio de San Lorenzo el Real del Escorial fue la empresa artística más ambiciosa de Felipe II, en la que estuvo empeñado desde 1560 hasta su muerte en 1598. Su origen está en el deseo regio de cumplir el codicilo de su padre Carlos V, otorgado en Yuste el 9 de septiembre de 1558, donde pedía a su hijo que le enterrase, junto con la emperatriz Isabel, donde mejor le pareciese.

De este modo, Felipe II construye un inmenso conjunto monumental con una triple funcionalidad: Casa Real, Monasterio de la Orden Jerónima y Panteón Real. El edificio proyectado es un cuadrilátero de 207,20 x 156,80 metros, dentro del cual se dispuso una iglesia, un convento para cincuenta religiosos y un palacio.

Desde 1575 Felipe II con la reina Ana (1549–1580) y toda su familia comienzan a pasar los meses de mayo, junio y el verano en San Lorenzo del Escorial, dedicándose la familia real a actividades campestres, salpicadas con actos piadosos con la comunidad escorialense y, por parte del rey, a seguir muy de cerca las obras, visitar la Biblioteca y hacer de guía de la reina y sus damas. Cuando hay hechos políticos relevantes, el rey solía desplazarse a Madrid, para volver de inmediato a su lugar de descanso si lo permitía la ocasión. Este comportamiento se mantendría inalterable hasta el último viaje de Felipe II para morir en San Lorenzo de El Escorial.

El aspecto que presentaba el monasterio en esas fechas de 1575 y 1576 se refleja en el dibujo conocido como *El Escorial en obras*, datado en 1576. Lo único habitable y habitado es la zona meridional; el resto del monasterio es una colosal empresa arquitectónica en marcha.

25 Fernández De Oviedo G. *Libro de la Cámara Real del Príncipe Don Juan e officios de Su Casa e servicio ordinario*. Publicado con advertencia preliminar de J. M. Escudero de la Peña, Madrid, 1870.

26 Rodríguez Villa A. *Etiquetas de la Casa de Austria*, Madrid, 1913; Valgoma Y Díaz-Varela D. *Norma y ceremonia de las reinas de la Casa de Austria*, Madrid, 1958; Varey J. E. «La mayordomía mayor y los festejos palaciegos del siglo XVII», in: *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, IV, 1969, pp. 145–168; Elliott J. H. «La Corte de los Habsburgos españoles: ¿una institución singular?», in: Elliott J. H. *España y su mundo: 1500–1700*, Madrid, 1990, pp. 179–200; Lisón Tolosana C. *La imagen del rey: monarquía, realeza y poder ritual en la Casa de los Austrias*, Madrid, 1992.

27 De Jonge K. «Espacio ceremonial. Intercambios en la arquitectura palaciega entre los Países Bajos borjoñones y España en la Alta Edad Moderna (1520–1620)», in: De Jonge K., García García B. J., Esteban Estringana A. (eds.) *El legado de Borgoña. Fiesta y ceremonia cortesana en la Europa de los Austrias (1454–1648)*, Madrid, 2010, pp. 61–90.

28 Clásicos los estudios de Gérard Powell V. «Los sitios de devoción en el Alcázar de Madrid: capilla y oratorios», in: *Archivo español de arte*, 56:223, 1983, pp. 275–284; Idem, «La decoración del Alcázar de Madrid y el ceremonial en tiempos de Felipe II», in: *Felipe II y el arte de su tiempo*, Madrid, 1998, pp. 331–341.

En esos espacios y en tales condiciones, que iban cambiando a medida que las obras avanzaban, se celebraron dos importantes ceremonias: el 26 de mayo de 1577 el príncipe Alberto (1559–1621) recibió el capelo cardenalicio, y el 27 la reina Ana la rosa de oro, enviada por el papa Gregorio XIII (1572–1585); en ambos acontecimientos estuvo presente y participó el rey luciendo el Toisón, así como sus caballeros cortesanos que lo tenían, como el Duque de Alba.

Desde 1587 todos los grandes actos regios se hacen ya viéndolo el rey en los Aposentos Privados y en uso el Palacio. Como demostración de ello fue la gran recepción celebrada el 7 de agosto de 1587, cuando llegaron al monasterio Felipe II, su hermana la emperatriz María y toda la familia real. El acceso fue por la fachada principal del monasterio; de ahí pasaron a la Basílica donde oraron, para, seguidamente, entrar en el Palacio por la Capilla de Santa Ana, que es la primera del Evangelio desde la cabecera.

Apenas hay noticias sobre la vida de corte en San Lorenzo del Escorial, una vez ocupado todo el edificio. Las fuentes jerónimas son precisas y abundantes en todo aquello referido al convento y a las ceremonias religiosas, pero pocas en lo que a la vida cortesana se refiere.

Por lo que respecta a la organización de la Casa Real, fue Juan de Herrera (1530–1597) quien la puso en ejecución y la llevó a término. De origen tuvo tres zonas: los Aposentos Privados, sitios alrededor de la cabecera de la Basílica; la zona de caballeros cortesanos, dispuesta alrededor del Patio de Palacios; y los servicios, localizados en el cuadrilátero noroeste, que ocupará posteriormente el Colegio.

IV. EPÍLOGO. LA PERVIVENCIA DEL MODELO: LOS REALES SITIOS

«Pocos monarcas, por grandes y poderosos que sean, pueden contar, como el español, tantos y tan variados Sitios Reales de recreo y de utilidad en que descansar de las fatigas anexas a la Corona y ostentar su grandeza y poderío. En el radio sólo de quince leguas de la capital cuéntanse, por lo menos, dieciséis palacios magníficos, embellecidos la gran parte por suntuosos jardines y dilatados bosques...»

Ramón de Mesonero Romanos, *Escenas Matritenses*, 1836–1842

Como se ha visto, Felipe II sistematizó y amplió los territorios y construyó palacios de nueva planta, continuando a veces la labor comenzada por su padre el Emperador, como en los casos de El Pardo y del Alcázar de Madrid; añadió a éste la Casa de Campo, al otro lado del río, y, sobre todo, fundó el Monasterio de San Lorenzo el Real de El Escorial, incorporado a la Corona como patronato y como patrimonio.

Ya en el siglo XVII, Felipe IV incorporó a El Pardo la Casa

Real de Zarzuela –actual residencia de su Majestad el Rey Don Juan Carlos I (desde 1975)– creó el nuevo **Real Sitio del Buen Retiro**, y tanto el Alcázar de Madrid como El Escorial experimentaron importantes obras de remodelación y enriquecimiento. Por tanto, cuando Felipe V, inaugura la llegada de los Borbones a España y ocupó el trono en 1700 encontró un sistema completo de Sitios Reales y una estructura administrativa para su mantenimiento, dominada por la Junta de Obras y Bosques.

Los Borbones sustituyeron de hecho este organismo por un funcionario –a modo de superintendente– que dependía directamente del primer ministro o Secretario de Estado, y dedicaron sus fuerzas a enriquecer el sistema de Reales Sitios aumentado bajo Felipe V con La Granja de San Ildefonso, con la incorporación del Palacio de El Pardo y con el ensanche de la Casa de Campo realizado por el Príncipe, quien al ascender al trono como Fernando VI (1746–1759) dedicó sus esfuerzos a Aranjuez, al nuevo Real Sitio de San Fernando y a la conclusión del Palacio Real nuevo de Madrid, iniciado por orden de su padre en 1737, tras la completa destrucción del Alcázar la Nochebuena de 1734.

El conflicto entre capital y Corte provocó un progresivo «alejamiento» de Madrid en los monarcas, que alargaban cada vez más sus *jornadas* en los Sitios Reales. Mientras los Austrias pasaban nueve meses en Madrid y tres en sus cazaderos, desde Felipe V el sistema de «jornadas» se pervierte hasta invertir una proporción que alcanza su situación más extrema con Carlos III (1759–1789), quien no pasaba más de ocho semanas en Madrid, ampliando a casi tres meses sus permanencias estacionales en cada Real Sitio (primavera en Aranjuez, verano en La Granja, otoño en El Escorial e invierno entre el Palacio Real y El Pardo).

***

Todo lo expuesto anteriormente, demuestra como la ampliación de la distancia entre las sala de audiencia públicas y las habitaciones privadas del rey reflejan el creciente alejamiento del monarca respecto a su corte y a su pueblo. Esto en sí mismo resulta totalmente discordante cuando uno se fija en la tradición castellana. La «sacralización» del duque de Borgoña, evidente en el ritual asociado con la Santa Misa y en la comida pública del siglo XV, no tiene equivalente en esa época en Castilla, en donde los nobles se jactan con orgullo de su acceso personal del rey.

Dos rituales y dos formas de entender el protocolo que han enriquecido enormemente la tradición histórico-artística de los Palacios Reales hispanos durante la Edad Media y la época moderna.

ILLUSTRATIONS

1. Reyes Católicos, Universidad de Salamanca, Fachada del Edificio de Escuelas Mayores, fotografía de Fernando Villaseñor Sebastián
2. Tiziano (ca. 1485–1576), Carlos V a caballo en Mühlberg, 1548. Museo Nacional del Prado, Madrid
3. Sofonisba Anguissola (ca. 1532–1625), Felipe II, 1565. Museo Nacional del Prado, Madrid
4. Anton van den Wyngaerde (1525–1571), Madrid, ca. 1570. Biblioteca Nacional de Austria, Viena (*Österreichische Nationalbibliothek, Wien*)
5. Castillo-Palacio de Escalona, Toledo, fotografía de Fernando Villaseñor Sebastián
6. Alcázar de Segovia, fotografía de Fernando Villaseñor Sebastián
7. Palacio del Infantado, Guadalajara, fotografía de Fernando Villaseñor Sebastián
8. Patio de la Montería, Real Alcázar de Sevilla. Patrimonio Nacional, España
9. *Libro de la Montería*. Real Biblioteca de Madrid, España, ms. II-2015
10. Casa de las Conchas, Salamanca, fotografía de Fernando Villaseñor Sebastián
11. Alhambra de Granada. Patronato de la Alhambra y el Generalife, Granada
12. Patio de los Arrayanes, Alhambra de Granada. Patronato de la Alhambra y el Generalife, Granada
13. Palacio de la Aljafería, Zaragoza. Gobierno de Aragón, España
14. Patio del Yeso, Real Alcázar de Sevilla. Patrimonio Nacional, España
15. *Libro del Caballero Zifar*. Biblioteca Nacional de Francia, París (*Bibliothèque nationale de France, Paris*), ms. Espagnol 36
16. Reyes Católicos, in: *Cancionero de Pedro Marcuello*, 1502
17. Tiziano (ca. 1485–1576), Retrato de la emperatriz Isabel de Portugal, 1548. Museo Nacional del Prado, Madrid
18. Juan Pantoja de la Cruz (1553–1608), Isabel de Valois, ca. 1605. Museo Nacional del Prado, Madrid
19. Alcázar de Madrid, planta
20. Alcázar de Madrid, reconstrucción de Carmen García Reig
21. Alcázar de Madrid, fachada oeste, reconstrucción de Carmen García Reig
22. Alcázar de Madrid, escalera y Patio de la Reina, reconstrucción de Carmen García Reig
23. Galería de Batallas, Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial. Patrimonio Nacional, España
24. El Escorial en construcción. Patrimonio Nacional, España
25. Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial. Patrimonio Nacional, España
26. Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial. Patrimonio Nacional, España
27. Jusepe Leonardo (1601–1653), Palacio del Buen Retiro, 1637. Museo Nacional del Prado, Madrid
28. Palacio Real de Aranjuez. Patrimonio Nacional, España
29. Palacio Real de la Granja de San Ildefonso. Patrimonio Nacional, España
30. Palacio Real de Madrid. Patrimonio Nacional, España